

**FAGERÖN SAHA JA SEN LÄHIYMPÄRISTÖ-
UUDENLAISEN TEOLLISUUSLAITOKSEN
SOPEUTUMINEN YMPÄRISTÖÖNSÄ 1700-LUVUN
ALKUPUOLISKOLLA**

Pro Gradu-tutkielma

Suomen ja Pohjoismaiden historia

Helsingin yliopisto

Minna Mutka

opisk.nro 012063912

Tarkastajat: Panu Pulma ja Mirkka

Lappalainen

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion – Faculty Humanistinen tiedekunta		Laitos – Institution – Department Filosofian, historian, kulttuurien ja taiteiden tutkimuksen laitos	
Tekijä – Författare – Author Minna Mutka			
Työn nimi – Arbetets titel – Title Fagerön saha ja sen lähiympäristö-uudenlaisen teollisuuslaitoksen sopeutuminen ympäristöönsä 1700-luvun alkupuoliskolla			
Oppiaine – Läroämne – Subject Suomen ja Pohjoismaiden historia			
Työn laji – Arbetets art – Level Pro gradu-tutkielma		Aika – Datum – Month and year 12/2015	Sivumäärä– Sidoantal – Number of pages 69
<p>Tiivistelmä – Referat – Abstract</p> <p>Tutkimus käsittelee Fagerön saarella Sipoon ulkosaaristossa sijainnutta, tuulivoimalla toiminutta hienoteräistä sahaa. Saha oli suunnitellun 33 teollisuuslaitoksen kompleksin ainoa toteutunut osa. Fagerön saha oli yksi nykyisen Suomen alueen ensimmäisistä hienoteräisistä sahoista ja tutkimuksen tavoitteena onkin selvittää, miten saha uudenlaisena teollisuuslaitoksena sopeutui lähiympäristöönsä ja miten sen naapurit suhtautuivat siihen. Saha perustettiin 1720-luvun lopulla ja se jatkoi toimintaansa vuoteen 1743, jolloin sodan aikana venäläiset tuhosivat sen. Lähteinä on käytetty sahan rakentajien Carl Fredrik ja Magnus Otto Nordenbergin kirjeenvaihtoa, Helsingin kaupungin maistraatin kirjeenvaihtoa ja kokousten pöytäkirjoja, Helsingin kaupungin valtiopäivävalituksia, Sipoon käräjien pöytäkirjoja sekä Uudenmaan lääninhallituksen kanslian sahoja ja myllyjä koskeneita asiakirjoja. Tutkimus on luonteeltaan taloushistoriallinen.</p> <p>Fagerön saha ajautui nopeasti perustamisensa jälkeen konfliktiin lähimmän tapulikaupunkinsa Helsingin kanssa. Aluksi konflikti koski puutavarakauppaa. Helsingissä harjoitettiin palkkikauppaa hollantilaisten kanssa, kyseessä oli puun myyminen raaka-aineeksi hollantilaisiin sahoihin. Vallassa olleen merkantilistisen näkemyksen mukaan raaka-aineiden vienti ei ollut suotavaa, vaan viennin tuli keskittyä jalostettuihin tuotteisiin. Sahat tarjosivat vientiin valmiiksi jalostetun tuotteen, joten merkantilistinen keskushallinto alkoi suosimaan sahoja palkkikaupan kustannuksella. Fagerön sahan omistajat kuuluivat tukholmalaiseen virkamieseliittiin, ja vähentääkseen kilpailua sahan lähialueen metsävaroista nämä pyrkivät vaikuttamaan keskushallintoon sahoten suosimiseksi palkkikaupan kustannuksella. Lopulta Helsingin palkkikauppa kiellettiin kokonaan.</p> <p>Helsingin kaupungin ja Fagerön sahan riidat eivät loppuneet palkkikaupan myötä. Fagerön sahan omistajat myivät valmistamansa lankut ilman välikäsiä suoraan ulkomaille, mikä oli kiellettyä, sillä vienti oli tapulikaupunkien porvariston yksinoikeus. Lisäksi Fageröllä maksettiin puuta sahalle toimittaville ja työtä tekeville talonpojille näiden tarvitsemalla tavaramalla, mikä myös oli kiellettyä: tavarakauppa oli sekin porvariston yksinoikeus. Sahanomistajilla, jotka eivät kuuluneet porvaristoon, ei ollut oikeutta maksaa tavaramalla talonpojille, vaan vain rahalla. Helsingin porvaristo valitti useinkin keskushallintoon sahan laittomasta toiminnasta ja vetosi valituksissaan porvariston ja kaupunkien oikeuksiin ja lainsäädäntöön. Fagerön omistajat taas pyrkivät saamaan sahalleen poikkeusoikeuden tai privilegion vientiin ja tavarakauppaan talonpoikaiston kanssa vedoten sahan hyödyllisyyteen metsävarojen hyödyntäjänä ja puun jalostajana. Tässä konfliktissa Helsingin kaupungin edut veivät voiton sahan eduista ja laitton tavarakauppa ja vienti kiellettiin, mikä vaikutti negatiivisesti sahan kannattavuuteen. Asia oli Helsingin kannalta hyvin tärkeä, sillä jos Fagerön sahalla olisi ollut oikeus normaalisti kiellettyyn kauppaan, olisi siitä tullut ennakkotapaus ja kaikki muut alueen sahat olisivat vaatineet samanlaisia oikeuksia. Tämä olisi ollut tuhoisaa kaupungin kannalta, sillä vaikka alueella oli runsaasti sahoja, eivät nämä olleet helsinkiläisten omistuksessa.</p> <p>Sen sijaan mitään suurempia riitoja Fageröllä ei ollut välittömien naapuriensa kanssa. Saha sijaitsi saarella, eikä siksi häirinnyt ketään. Mitään kilpailevia teollisuuslaitoksia ei alueella ollut. Ainoat valitukset tulivat siitä, että tukkien uitto sahalle vaurioitti rantatiluksia ja kalavesiä.</p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords saha, Fagerö, Carl Fredrik Nordenberg, Magnus Otto Nordenberg, Erland von Caméen, Sven Cederström, Olof Bidenius Renhorn, Helsinki, maakauppa, vienti, palkkikauppa, privilegio, hienoteräinen sahateollisuus			
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited Helsingin yliopisto			
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information			

Sisällysluettelo

1. Johdanto.....	s.1
1.1 Tutkimuksen tausta.....	s.1
1.2 Tutkimuksen aihe.....	s.7
1.3 Tutkimuksen lähteet ja metodi.....	s.8
1.4 Aikaisempi tutkimus.....	s.9
2. Fagerö ja Helsingin palkkikauppa.....	s.12
2.1 Helsingin palkkikauppa.....	s.14
2.2 Yhteistyötä palkkikauppiaiden kanssa.....	s.18
2.3 Palkkikaupan aika loppuu.....	s.22
3. Fagerön kaupankäynti.....	s.28
3.1 Kaupan lainsäädäntö 1700-luvun alussa.....	s.28
3.2 Fagerön ensimmäinen privilegioanomus.....	s.31
3.3 Fagerön toinen privilegioanomus.....	s.35
3.4 Laiton kaupankäynti Fageröllä.....	s.39
3.5 Kauppakonfliktin loppu.....	s.43
4. Fagerön lähiympäristö.....	s.48
4.1 Fagerön metsät.....	s.48
4.2 Fagerön ensimmäinen katselmus.....	s.50
4.3 Fagerön toinen katselmus.....	s.53
5. Johtopäätökset.....	s.58
Lähde- ja kirjallisuusluettelo.....	s.64
Arkistolähteet.....	s.64
Kirjallisuus.....	s.65

1. Johdanto

1.1 Tutkimuksen tausta

1720-luvulla kaksi nuorta linnoitusupseeria, Magnus Otto Nordenberg ja hänen veljensä Carl Fredrik Nordenberg alkoivat suunnittelemaan ja toteuttamaan laaja-alaista teolliskaupallista kompleksia, 33 tehtaan laitoskeskittymää, Sipoon Fagerön saarelle. Fagerön läheisyydessä sijaitsi kaksi veljesten tiloista, Frugård Mäntsälässä ja Eriksnäs Sipoon rannikolla.¹

Magnus Otto Nordenbergin esittelemän suunnitelman mukaan ainakin seuraavat laitokset sopisivat saarelle hyvin: kaksi myllyä puun sahaamiseen, toinen isompi, toinen pienempi, tiilitehdas ja kattotiilitehdas, kalkkiuuni, mylly jauhoja jauhamaan, öljymylly, parkkitehdas suutareita varten, mylly alabasterin sahaamiseen ja kiillottamiseen, värijauhaamo, sementin jauhaamo, sinapinjauhaamo, tupakkatehdas, ruutitehdas, tärkkelystehdas, saippuatehdas mustalle saippualle, jota tehdään hylkeen- tai valaanrasvasta, raffinointilaitos valkoisen sokerin valmistamiseen, hartsitehdas, rikkitehdas, köysitehdas, mustetehdas, hattutehdas, joka käyttää jäniksen- ja kaninkarvaa, kimröökitehdas, joka käyttää raaka-aineenaan tuohea, kahden kattilan suolatehdas, tuhkauuni, hylkeenrasvan jalostamo, rautamasuuni, telakka, rautatyöpaja, nahkatehdas, kirjapaino, puuvillan ja hampun käsittelylaitos purjekankaan valmistusta varten, sekä palttinanvalkaisutehdas. Kaiken kaikkiaan Magnus Otto arvioi kaiken tämän maksavan 178 100 taalaria.²

¹ Oksanen 1991, 455–456.

² Huhtamies 2014, 256; Nyberg 1936, 201–203; Åkerblom 1950, 315–316; Blåfield 2005, 26. Mainittakoon tässä yhteydessä, että Magnus Otto laski ison sahan maksavan n. 3000 taalaria ja pienen 1500 taalaria. Markku Kuisman mukaan pienen sahan perustamiskustannukset olivat kuitenkin n. 5000 taalaria ja suurehkon n. 18000 taalaria, mistä herää epäily, ettei Magnus Otolla ollut aivan selkeää käsitystä asioiden hinnoista. Kuisma 1983, 33.

Fagerön esikuva oli Hollannin Zaandam, joka oli tehnyt Magnus Ottoon suuren vaikutuksen hänen ollessaan kaupallisteollisella opintomatkalla Keski-Euroopassa 1720-luvun puolivälissä.³ Matkalla Magnus Otto suunnitteli keskieuropalaisten esikuvien mukaan Fagerötä ja lähetti sitten suunnitelmansa veljelleen Carl Fredrikille, joka toimi suunnitelman käytännön toteuttajana Suomessa.⁴

Fagerön suunnitelman mukaan koko saari rakennettaisiin ruutukaavaan, jossa saaren läpi kulkisi pituussuuntainen pääkanava ja lisäksi saarella olisi tämän suuntaisia ja tälle kohtisuoria sivukanavia, joiden vieressä kulkisivat kadut. Laivat ajaisivat sisään ja ulos saaresta.⁵ Hollantilaiseen tapaan raaka-aineiden ja työvoiman kuljetus saarelle mantereelta ja veljesten tiloilta järjestettäisiin päivittäin säännöllisen aikataulun avulla. Matkan varrella olisi useita välipysäkkejä ja maissa makasiineja.⁶ Toisaalta Magnus Otto myös oletti, että suuri osa tarvittavista raaka-aineista olisi löydettävissä saarelta itseltään.⁷

Yrityksen yhtiömuoto olisi eräänlainen osakeyhtiö. Veljesten tarkoituksena oli löytää yritykselle rikkaita rahoittajia, ja jokainen heistä saisi osuutensa voitosta suhteessa panokseensa. Yksi osakkaista voisi asua ja valvoa toimintaa Fagerössä. Yritystä johtaisi raati, jonka puheenjohtajuus olisi kaikilla osakkailla vuorollaan. Rikkaiden osakkaiden lisäksi veljekset kaavailivat osakkaiksi itsensä lisäksi vanhinta veljeään Anders Johan Nordenbergiä ja heidän lankoansa Fontellia.⁸

³ Huhtamies 2014, 260–261; Åkerblom 1950, 315; Nyberg 1936, 194–197.

⁴ Kuisma 1983, 202.

⁵ Huhtamies 2014, 256.

⁶ Huhtamies 2014, 257–258; Nyberg 1936, 200.

⁷ Nyberg 1936, 197–199; Blåfield 2005, 26. Kun saarta alettiin rakentaa, oli kaikki raaka-aineet kuitenkin tuotava maista, joten tätä ajatusta on pidettävä liioiteltuna.

⁸ Nyberg 1936, 200–201.

Magnus Otto Nordenberg ei pelännyt yrityksen jäävän sodan jalkoihin, sillä varovaisuudella voisi hänen mielestään välttää sodan vaaran. Varmuuden vuoksi saarelle olisi hänen mielestään kuitenkin voinut yrittää hankkia neutraalin tasavallan aseman ja pyytää suojelusta tasavallalle sekä Venäjän keisarinnalta, että Ruotsin kuninkaalta. Naapureiden kateudelta ja valitukselta taas suojasi se, että hyöty laitoksesta koko valtakunnalle oli ilmeinen.⁹

Carl Fredrik ja Magnus Otto olivat veljensä Anders Johanin tavoin ammatiltaan linnoitusupseereja. Linnoituskunnassa, jossa veljekset työskentelivät, oli heti Isovihan jälkeen alettu alustavasti suunnitella linnoitusten rakentamista Etelä-Suomeen ja Mikko Huhtamiehen mukaan voikin olettaa, että veljekset tunsivat suunnitelmat ainakin jollain tasolla ja, että Fagerön suunnitelmia oli osaltaan innoittamassa odotettavissa oleva valtava rakennusmateriaalien tarve linnoitustöitä varten.¹⁰

Fagerön rahoittaja oli kauppakollegion asessori kauppaneuvos Erland von Caméen.¹¹ Tämä rahoitti myös Magnus Oton opintomatkan.¹² Caméen oli osaomistajana mukana samanaikaisessa Alingsåsin teollisuusyrityksessä,¹³ joka oli alingsåsilaisen porvarin Jonas Alströmin (myöhemmin aateloituna Alströmer) perustama useiden teollisuuslaitosten yritys, joka pääasiassa keskittyi tekstiilituotantoon.¹⁴ Myös Jonas Alströmer kuului veljesten tuttavapiiriin ja Alingsåsia voi pitää yhtenä Fagerön esikuvista.¹⁵ Alströmerin ja von Caméenin kautta veljekset kytkeytyivät oman aikakautensa

⁹ Nyberg 1936, 198–201.

¹⁰ Huhtamies 2014, 259–260.

¹¹ Häll 1995, 29; Åkerblom 1950, 315.

¹² Kuisma 1983, 48; Nyberg 1936, 194.

¹³ Nyberg 1936, 195.

¹⁴ Hylander 1990, 21–22.

¹⁵ ”Magnus Otto Nordenberg”. Kansallisbiografian WWW-sivu

<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/7409/>. 29.11.2015; Blåfield 2005, 30; Huhtamies 2011, 191; Huhtamies 2014, 260.

kaupalliseen eliittiin.¹⁶ Aikakaudella oli myös muita manufaktuurikeskuksia, kuten Christoffer Polhemin pitkälle mekanisoidut laitokset, jotka nekin olivat Nordenbergin veljeksille tuttuja.¹⁷

Vaikka Fagerön suunnitelma kuulostaa fantastiselta, se sopi aikakautensa ilmapiiriin hyvin. Ruotsi oli Suuressa Pohjan sodassa menettänyt suurvalta-asemansa ja tämä menetys oli katkera. Valta-asema haluttiin palauttaa, mutta esteenä tälle oli maan köyhyys. Tämän vuoksi talouden kehittäminen nousi ennenkuulumattoman kiinnostuksen kohteeksi ja taloudellinen keskustelu oli vilkasta tuottaen runsaasti painotuotteita.¹⁸ Taloudellista yritteliäisyyttä pidettiin tässä tilanteessa isänmaallisuuden huippuna.¹⁹ Toisaalta Suomi oli myös kärsinyt suuria vahinkoja sodassa ja siksi rauhan palattua alkoi vilkas jälleenrakennustyö. Samalla Etelä-Suomen geopoliittinen asema oli muuttunut täysin Pietarin kaupungin perustamisen myötä. Tämä tarjosi myös uusia liiketoimintamahdollisuuksia.²⁰

Talouspoliittisessa ajattelussa tähän aikaan oli vallalla ns. merkantilismi, joka antoi teollisuudelle merkittävän aseman. Merkantilistien mukaan valtion talouden tehtävä oli kerätä jalometalleja omaan maahan, joilla sitten valtio kykenisi ylläpitämään ekspansiivista ulkopolitiikkaa. Tämä sopi hyvin suurvalta-asemansa menettäneelle maalle. Jalometalleja saataisiin maahan pitämällä vienti tuontia arvokkaampana. Teollisuudella saataisiin nostettua viennin jalostusastetta ja näin nostettua hintoja, samalla kun teollisuus voisi tuottaa tuotteita, joita yleensä ostettiin ulkomailta, kotimaassa. Teollisuutta tuettiin avokätisesti.²¹ Teollisuuden kehitystä helpotti myös se, että tällä

¹⁶ Huhtamies 2014, 260 ja 268.

¹⁷ Huhtamies 2014, 262.

¹⁸ Magnusson 2003, 25; Frängsmyr 1971, 217.

¹⁹ Nyberg 1936, 193.

²⁰ Alho 1940, 35–37; Huhtamies 2014 258-262, 267.

²¹ Magnusson 2003, 30; Ahvenainen 1991, 138; Alho 1940, 66; Ericsson 1985a, 118–120; Ericsson 1985b, 332; Heckscher 1985, 207; Heikkinen 1972, 24–27; Jutikkala 1965, 11–23, 31; Kuisma 1983, 42–43; Magnusson 2003, 30–31; Ranta & Åström 1980, 264.

aikakaudelle tekniikasta tuli julkista ja tieto ja osaaminen alkoi levitä luentojen ja kirjallisuuden avulla, ei mestarilta oppipojalle.²²

Tämä aikakauden ajattelua kuvaa myös hyötyajattelu, joka korosti taloudellisen vaurastumisen, käytännöllisten tietojen ja taitojen ja yhteisen hyvän puolesta työskentelemisen tärkeyttä. Hyödyn aikakaudella Suomen teollisuus alkoi ensimmäisen kerran toden teolla kehittymään.²³

Hyötyajatteluun kuului voimakas optimismi ja edistysusko, joka rohkaisi yrittämään, mutta johti myös välillä todellisuuden ja utopian välisen rajan hämärtymiseen.²⁴ Fagerön suunnitelmalla onkin runsaasti samankaltaisuuksia monen tunnetun utopian kanssa.²⁵ Hyötyajatteluun liittyi myös voimakas usko siihen, että luonnossa kaikki oli luotu ihmisen hyödynnettäväksi, ja tieteen tehtävä oli edistää luonnon hyödyntämistä.²⁶

Elokuussa 1726 Carl Fredrik Nordenberg osti Fagerön von Caméenin nimiin neiti Sabelhjertalta, perimätiedon mukaan yhden hevosen hinnalla.²⁷

Ensimmäisenä suunnitelluista teollisuuslaitoksista Fagerölle rakennettiin tuulivoimalla toimiva hienoteräinen saha. Magnus Otto Nordenberg oli lähettänyt Zaandamista sahan piirustukset ja myös sahan rautaosat tehtiin Zaandamissa ja lähetettiin sieltä Fageröhön.²⁸ Saha oli kaksiraaminen ja siinä oli 10-12 terää. Nimekseen se sai Lyckan ja se valmistui 1729.²⁹ Viimeistään 1730 sieltä lähti ensimmäinen lautalasti ulkomaille.³⁰

²² Huhtamies 2014, 262.

²³ Blåfield 2005, 15; Heikkinen 1972, 27.

²⁴ Blåfield 2005, 26; Frängsmyr 1971, 217; Huhtamies 2014, 259, 264–265; Häll 1995, 30.

²⁵ Huhtamies 2014, 265.

²⁶ Huhtamies 2014, 268; Niemelä 1998, 62–63.

²⁷ Nyberg 1936, 199; Åkerblom 1950, 316.

²⁸ Blåfield 2005, 26; Nyberg 1936, 199–200; Åkerblom 1950, 316–317.

²⁹ Huhtamies 2014, 266.

³⁰ Blåfield 2005, 26; Nyberg 1936, 204.

Hienoteräinen sahateknologia oli Suomessa verrattain uusi innovaatio, se oli saapunut Suomenlahden eteläpuoliskolle 1600-luvun lopulla ja levisi sieltä Viipuriin kautta 1700-luvun alkupuoliskolla Suomenlahden pohjoispuolelle, etenkin Haminaan ja Helsinkiin. Ensimmäinen nykyisen Suomen alueen hienoteräinen saha perustettiin Nurmijärven Raalaan 1709. Hienoteräiset sahat kykenivät valmistamaan laadukasta puutavaraa massatuotantona ja tämä vastasi kasvaneeseen kysyntään Keski-Euroopassa, jossa puusta oli pulaa.³¹ Pääosa uusista hienoteräisistä sahoista toimi vesivoimalla, mutta Fagerön saha toimi tuulivoimalla, osin koska Sipoossa ei vesivoimaa ollut tarjolla. Tuulivoiman käyttäminen oli tähän aikaan Suomessa hyvin harvinaista ja Fagerön sahaa voikin pitää edelläkävijänä tässä mielessä.³²

Marraskuussa 1729 Erland von Caméen kuoli ja samoihin aikoihin Carl Fredrik ja Magnus Otto Nordenberg riitautuivat keskenään. Suunnitelmat rakentaa isompi teollisuuskeskittymä Fagerölle haudattiin ja koska von Caméen oli jättänyt jälkeensä konkurssipesän, Fageröllä jo oleva saha siirtyi hänen velkojensa omaisuudeksi. Silti Carl Fredrik toimi vielä pitkään sahalla ja edusti sen uusia omistajia.³³ Vuonna 1734 sahan omistus siirtyi panttina kamariherra Sven Cederströmille, jonka isännöitsijänä saarella toimi Helsingin tullitarkastaja, vuodesta 1738 pormestari Olof Bidenius Renhorn.³⁴ Saha jäi Fagerön suunnitelman ainoaksi toteutuneeksi osaksi ja lopulta senkin venäläiset tuhosivat perustuksiaan myöten sodan aikana 1743.³⁵

Fagerön jälkeenkin Carl Fredrik Nordenberg (1702-1779)³⁶ jatkoi saha-alalla, hän omisti hienoteräisen kauppasahan kartanonsa Frugårdin mailla ja

³¹ Ahvenainen 1984, 58–64; Blåfield 2005, 25; Kuisma 1983, 17–18; Lindqvist 1989, 137–138; Åström 1975, 6–9; Åström 1976, 58.

³² Huhtamies 2014, 262–263

³³ Blåfield 2005, 26; Häll 1995, 29; Nyberg 1936, 204.

³⁴ Huhtamies 2014, 266–267; Kuisma 1983, 203; Nyberg 1936, 207; Åkerblom 1950, 320.

³⁵ Huhtamies 2014, 267.

³⁶ "Carl Fredrik Nordenskiöld". Kansallisbiografian WWW-sivu

<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/7409/>. 29.11.2015.

osakkuuden Etelä-Suomen suurimmassa sahassa Naarkoskessa.³⁷ Vuonna 1751 hänet aateloitiin nimellä Nordenskiöld.³⁸

1.2 Tutkimuksen aihe

Tämä tutkimus käsittelee Fagerön sahaa. Sen sijaan tutkimus ei juuri paneudu johdantoa laajemmin Fagerön suurempiin teollisuussuunnitelmiin, sillä niitä on aiemmassa tutkimuksessa käsitelty laajasti. Olen kuitenkin jonkin verran pyrkinyt selvittämään tunnettiinko Fagerön suunnitelmat laajemmin ja jos näin oli, niin minkälaisia ajatuksia Fagerön teollisuussuunnitelma herätti muissa. Ajallisesti tutkimus käsittelee ajanjaksoa 1720-luvun puolestavälistä hattujen sotaan.

Kuten aiemmin todettiin hienoteräiset sahat olivat tällä aikakaudella uutuuksia, jotka alkoivat saavuttaa jalansijaa perinteisen puutavarakaupan rinnalla ja, kuten myöhemmin tullaan näkemään, kustannuksella. Siksi onkin mielenkiintoista tutkia, miten sahat, tässä tapauksessa Fagerön tuulisaha, sopeutuivat ympäristöönsä. Minkälaisen paikan saha sai yhteisössään ja minkälaisen aseman sahanomistajat pyrkivät hankkimaan yritykselleen? Mikä oli sahanomistajien mielestä sahan merkitys?

Toisaalta tämä tutkimus pyrkii myös selvittämään miten lähiympäristö suhtautui sahaan. Minkälaisia mielipiteitä sahasta esitettiin? Oliko sahasta hyötyä muillekin kuin omistajilleen vai aiheuttiko se enemmän haittaa? Minkälaista yhteistyötä sahan kanssa tehtiin? Vastustettiinko sahaa ja jos näin oli niin millä argumenteilla? Mikä oli sahan vaikutus ja asema yhteisössään. Tutkimuksen mielenkiinnon kohteena on siis Fagerön sahan ja sen ympäristön vuorovaikutus.

³⁷ Kuisma 1985, 148–149.

³⁸ Blåfield 1998, 23.

Tutkimus jakautuu kolmeen osaan. Ensimmäisessä käsitellään sahan suhdetta lähimpään kaupunkiinsa, Helsinkiin ja etenkin sen harjoittamaan kilpailevaan puutavarakauppaan, palkinvientiin. Toisessakin osassa Helsinki on tärkeässä asemassa, sillä siinä käsitellään Fagerön kauppasuhteita ja tapoja käydä kauppaa ja millä tavalla kaupankäynti vaikutti yhteisöön. Kolmannessa osassa taas keskitytään aivan Fagerön lähiympäristöön ja siihen, miten uusi teollisuuslaitos vaikutti siihen. Tässä kohdassa tärkeässä asemassa ovat lähikylien talonpojat.

1.3 Tutkimuksen lähteet ja metodi

Tämä tutkimus on taloushistoriallinen tutkimus, joka kytkeytyy tutkimukseen kauppasahaliikkeen alkua ajoista, mutta käsittelee myös 1700-luvun alkupuolen merkantilismin luomaa privilegioyhteiskuntaa esimerkkitapauksen, eli Fagerön sahan avulla. Tavoitteena on alkuperäislähteitä lukemalla rekonstruoida Fagerön ympärillä käytyä keskustelua ja näin selvittää miten eri intressiryhmät suhtautuivat sahaan ja miten se vaikutti ympäristöönsä.

Tutkimuksessa on käytetty neljää eri aineistoryhmää. Ensimmäisen ryhmän muodostavat Kansalliskirjastossa säilytettävän Nordenberg–Nordenskiöld suvun Frugård-arkiston materiaalit. Arkistossa on runsaasti veljesten kirjeenvaihtoa, kuitenkin niin, että pääosa kirjeistä on Magnus Otto Nordenbergin kirjoittamia, kun taas Carl Fredrik Nordenbergin kirjoittamia kirjeitä ei juurikaan ole. Kirjeistä löytyy lähinnä suunnitelmia Fagerötä koskien, ja on muistettava, että nimenomaan Magnus Oton suunnitelmia, koska Carl Fredrikin kirjeitä ei ole juurikaan säilynyt. Tämän lisäksi sahan käytännön toimintaa koskevaa materiaalia on jonkin verran, kuten tilikirjoja, päiväkirjoja ja muistioita.

Toisen ryhmän muodostaa Helsingin maistraatin aineisto, joka löytyy Helsingin kaupunginarkistosta. Fagerö sijaitsi lähellä Helsinkiä ja sen toiminta vaikutti helsinkiläisiin, joten Fagerötä käsiteltiin välillä maistraatin

kokouksissa ja siihen liittyen löytyy myös maistraatin kirjeenvaihtoa. Tätä aineistoa onkin käytetty runsaasti tässä tutkimuksessa.

Kolmantena ryhmänä on Uudenmaan lääninhallituksen kanslian aineisto, joka sijaitsee Hämeenlinnan maakunta-arkistossa. Arkistossa on erikseen kerätty sahoja ja myllyjä koskevat asiakirjat omaksi kansiookseksi ja tämä materiaali sisältää etenkin katselmuspöytäkirjoja. Lisäksi lääninhallituksen arkistosta löytyy mielenkiintoista kirjeenvaihtoa Fageröön liittyen. Tässä yhteydessä on kuitenkin todettava, että Fagerön sahan suunnittelu-, rakennus- ja toiminta-ajalta vuosilta 1726-1743 on säilynyt erittäin runsaasti lääninhallituksen kirjeenvaihtoa, jota ei tähän tutkimukseen ole systemaattisesti selattu johtuen jo työn laajuuden rajallisuudesta, joten on mahdollista, että arkistossa on muutakin mielenkiintoista materiaalia Fageröön liittyen, kuin se mitä tähän tutkimukseen on käytetty.

Neljäntenä ryhmänä on käytetty Helsingin kaupungin valtiopäivävalituksia, joista löytyy mikrofilmikopiot Kansallisarkistossa. Valtiopäivävalitusten joukkoon on liitetty myös runsaasti asioiden ratkaisemiseen liittyvää materiaalia, kuten lausuntoja ja päätöksiä, joista on ollut runsaasti hyötyä tässä tutkimuksessa. Kansallisarkiston materiaalista on lisäksi käytetty Porvoon ja Hollolan tuomiokunnan renovoituja tuomiokirjoja, jotka löytyvät myös digitoituina internetistä, ja näitä olenkin lukenut netissä.

Suuri osa tutkimuksessa käytetystä aineistosta on syntynyt erilaisten konfliktitilanteiden yhteydessä, mikä muodostaa erityisen lähdekriittisen haasteen. Riitatilanteissa asiat pyritään usein osoittamaan itselle edullisesti ja toisen osapuolen viat ja aiheuttamat ongelmat liioitellaan. Tämän olen pyrkinyt ottamaan huomioon lähteitä tulkitessani ja tutkimusta tehdessäni.

1.4 Aikaisempi tutkimus

Kuten aiemmin mainittiin, Fagerön teollisuussuunnitelmia on aikaisemmassa tutkimuksessa käsitelty melko paljon. Tuoreimman esimerkin tästä tarjoaa

Mikko Huhtamiehen artikkeli *Nordenbergien manufaktuuriutopia Sipoossa hyödyn ajan toiveajattelun ilmentäjänä* vuodelta 2014.

Artikkeli käsittelee Fagerön suunnitelmaa ja antaa kattavan kuvan sen taustoista. Paul Nybergin artikkeli *Bröderna Nordenbergs planer på en storindustri i Finland* vuodelta 1936 taas käsittelee suunnitelmia ja sahan rakentamista sekä toimintaa, mutta vähemmän toiminnan taustoja. Sipoon näkökulmasta aiheesta on kirjoittanut Bror Åkerblom teoksessa *Sibbo sockens historia II. 1700-1868*. Martti Blåfield taas on eri yhteyksissä käsitellyt Nordenberg–Nordenskiöldin sukua ja ottanut myös Fagerön näissä tutkimuksissa esille.

Kauppasahaliikkeestä on olemassa runsaasti kirjallisuutta, josta osaa on käytetty hyväksi tässäkin tutkimuksessa. Erityisen tärkeässä asemassa tälle tutkimukselle ovat olleet Markku Kuisman tutkimukset sahaliikkeen alkuvaiheista, sahojen perustamisesta, niiden privilegio- ja lupaprosesseista ja niiden suhteista muuhun elinkeinoelämään. Erityisen keskeisiä ovat Kuisman väitöskirja *Kauppasahojen perustaminen Suomessa 1700-luvulla (1721-1772). Tutkimus päätöksentekoprosessista* sekä artikkeli *Kampen om skogar, bönder och frakter. Den exportorienterade sågindustrins genombrott och det handlande borgerskapet i södra Finland i början av 1700-talet*. Näissä tutkimuksissa käsitellään useissa kohdin Fagerön sahaa ja ne liittyvät muutenkin kiinteästi tämän tutkimuksen aiheeseen.

Markku Kuisman väitöskirja kytkeytyy laajempaan yhteispohjoismaiseen tutkimusprojektiin, jossa on tutkittu keskusvallan ja paikallisyhteisön suhteita, jossa eräänä kiinnostuksen kohteena ovat olleet teollisuudelle jaetut privilegiot ja näihin liittyvät prosessit. Tähän liittyen projekti on tuottanut kaksi teosta, *Industri og bjergværksdrift. Privilegering i Norden i det 18. Århundrede* ja *Skog och brännvin. Studier i näringspolitiskt beslutsfattande i Norden på 1700-talet*, joita on soveltuvien osin hyödynnetty myös tässä tutkimuksessa.

Fagerön sijainnista johtuen Helsingin ja Sipoon alueen paikallishistoriat sisältävät tietoa Fageröstä ja sen lähiympäristöstä ja ovat siksi olleet hyödyllisiä tätä tutkimusta tehdessä. Erityisen tärkeitä ovat olleet aiemmin mainitun Paul Nybergin ja Bror Åkerblomin *Sibbo sockens historia II* lisäksi Eirik Hornborgin *Helsingfors stads historia II. Perioden 1721-1809* ja Markku Kuisman *Helsingin Pitäjän historia III. Isostavihasta maalaiskunnan syntyyn 1713-1865*.

2. Fagerö ja Helsingin palkkikauppa

Toteutuessaan täysimittaisena Fagerö olisi muuttanut paljon lähiympäristössään. Voisi odottaa, että tällainen suunnitelma olisi sen takia herättänyt pelkoa ja vastustusta, mutta toisaalta yritys olisi myös voinut tarjota työ- ja kauppatilaisuuksia, joten myös mielipiteet suunnitelman puolesta olisivat olleet perusteltuja.

Opintomatallaan ollessaan Magnus Otto tähdensi veljilleen kirjeissään, että suunnitelma oli pidettävä salaisena, jottei se ennen aikaisesti pääsisi naapureiden tietoon ja nämä ryhtyisi vastustamaan sitä.³⁹ Kaikesta huolimatta Magnus Otto sai tietää veljiltään suunnitelman vuotaneen ja siitä seuranneen hankaluuksia veljeksille.⁴⁰ Tämän jälkeen Magnus Otto kirjoitti toistuvasti hankaluuksista, joita veljesten viholliset olivat aiheuttaneet heille vastustaessaan heidän suunnitelmaansa.⁴¹

Magnus Otto on kirjeissään kuitenkin hyvin ylimalkainen mitä tulee Fagerön hankkeen vastustukseen. Kirjeiden perusteella ei voi esimerkiksi päätellä sitä kohdistuiko vastustus vuodesta 1726 asti rakenteilla olleeseen sahaan vai koko suunnitelmaan, eikä siis tunnettiinko suunnitelmaa lähipiiriä

³⁹ Magnus Otto Nordenberg Carl Fredrik Nordenbergille 26.4.1726. Coll 372.3, Frugård-arkisto. KK; Magnus Otto Nordenberg Carl Fredrik Nordenbergille 10.5.1726. Coll 372.3, Frugård-arkisto. KK; Magnus Otto Nordenberg Carl Fredrik Nordenbergille 7.6.1726. Coll 372.3, Frugård-arkisto. KK; Magnus Otto Nordenberg Carl Fredrik Nordenbergille 26.7.1726. Coll 372.3, Frugård-arkisto. KK; Magnus Otto Nordenberg Carl Fredrik Nordenbergille 22.6.1728. Coll 372.3, Frugård-arkisto. KK

⁴⁰ Magnus Otto Nordenberg Carl Fredrik Nordenbergille 14 tai 24.4.1724. Coll 372.3, Frugård-arkisto. KK..

⁴¹ Magnus Otto Nordenberg Carl Fredrik Nordenbergille 26.4.1726. Coll 372.3, Frugård-arkisto. KK; Magnus Otto Nordenberg Carl Fredrik Nordenbergille 22.6.1728. Coll 372.3, Frugård-arkisto. KK; Magnus Otto Nordenberg Carl Fredrik Nordenbergille 2.1.1729. Coll 372.3, Frugård-arkisto. KK; Magnus Otto Nordenberg Carl Fredrik Nordenbergille 30.1.1729. Coll 372.3, Frugård-arkisto. KK; Magnus Otto Nordenberg Carl Fredrik Nordenbergille 20.2.1729. Coll 372.3, Frugård-arkisto. KK

laajemmin. Magnus Otto kertoi kuitenkin, että vastustajat pyrkivät etenkin vaikuttamaan veljesten rahoittajaan, Erland von Caméeniin, ja saamaan tämän epäilemään veljesten onnistumisen mahdollisuuksia.⁴²

Mikko Huhtamiehen mukaan vaikuttaa siltä, että suunnitelma vuosi julkisuuteen, kohtasi ensisijassa vastustusta ja, että hankkeen kohtaama vastustus kertoi siitä, että hanketta pidettiin mahdollisena.⁴³ Myös Paul Nybergin tulkinnan mukaan liikkeellä oli ainakin huhuja siitä, että jotakin isoa oli tekeillä Fageröllä ja tämä herätti vastustusta.⁴⁴ Ainoat viitteet mitä itse olen löytänyt siitä, että hanke oli laajemmin tunnettu ja sitä vastustettiin, ovat peräisin Magnus Otto Nordenbergin kirjeistä, joissa vastustusta käsitellään. Helsingin maistraatin, Uudenmaan lääninhallituksen ja Helsingin kaupungin valtiopäivävalitusten joukosta en ole löytänyt yhtäkään mainintaa sahaa laajemmista toimista Fageröllä.

Fagerön saha valmistui 1729. Tähän aikaan Magnus Otto oleili Tukholmassa ja hän kertoi, että sai kuulla sahan valmistumisesta onnitteluja ja kehuja. Monet olivat epäilleet, ettei sahan rakentaminen pelkästään piirustusten avulla onnistuisi.⁴⁵ Magnus Otto sai nauttia jonkin aikaa onnitteluista, mutta pian sahan omistajat saivat kohdata todellisuuden, kun saha joutui keskelle konfliktia, jossa Helsingin porvariston ja uuden hienoteräisen sahateollisuuden intressit joutuivat vastakkain.

⁴² Magnus Otto Nordenberg Carl Fredrik Nordenbergille 14 tai 24.4.1724. Coll 372.3, Frugård-arkisto. KK; Huhtamies 2014, 266.

⁴³ Huhtamies 2014, 264.

⁴⁴ Nyberg 1936, 196–197.

⁴⁵ Magnus Otto Nordenberg Carl Fredrik Nordenbergille 18.11.1728. Coll 372.3, Frugård-arkisto. KK; Magnus Otto Nordenberg Carl Fredrik Nordenbergille 16.1.1729. Coll 372.3, Frugård-arkisto. KK.

2.1 Helsingin palkkikauppa

1700-luvun alkupuolella Helsingin talous perustui palkkikauppaan. Kaupungin tärkein vientituote olivat ns. hollantilaiset palkit eli nelikulmaiseksi hakatut puutukit. Lähiseudun talonpojat toimittivat palkkeja porvareille, jotka välittivät ne eteenpäin Hollantiin, jossa ne osin sahattiin laudoiksi hollantilaisten hienoteräisissä sahoissa, mutta joita myös sellaisenaan käytettiin rakentamisessa. Palkkien vienti mahdollisti suolan, viljan ja muun välttämättömän kauppatavaran ostamisen ulkomailta. Koko Helsingin ulkomaan- ja kotimaankauppa perustui hollantilaisiin palkkeihin.⁴⁶ Talonpoikaiskauppa oli organisoitunut palkkikaupan ympärille, sillä toimittaessaan porvareille puuta, talonpojat samalla ostivat näiltä tarvitsemansa kauppatavarat ja saattoivat myydä oman maanviljelynsä ylijäämätuotteet. Puun toimitus porvaristolle tarjosi lisäksi talonpojille tärkeän mahdollisuuden lisääntymiseen.⁴⁷

Viranomaiset kuitenkin vastustivat palkkikauppaa. Palkit olivat raaka-ainetta hollantilaisten omille sahoille.⁴⁸ Estämällä palkkien vienti ja rakentamalla omia sahoja, saatettiin nostaa puutavaran jalostusastetta ja hintaa, mikä oli merkantilistien mieleen. Lisäksi palkkien valmistus vaati vanhoja, suuria puita, jotka hakattiin palkkikauppa-alueella verrattain nopeasti loppuun ja tämän jälkeen metsän uusiutuminen palkkikaupalle sopivaksi vei kauan. Sahat saattoivat sen sijaan käyttää pienempää puuta.⁴⁹ Kun lisäksi aikakaudella pelättiin yleisesti, että metsät loppuisivat, jos niitä käytettäisiin liikaa,⁵⁰ johti tämä voimakkaisiin vastatoimiin palkinvientiä vastaan, jotta puuta säästyisi kehittyvälle sahateollisuudelle.⁵¹

⁴⁶ Hornborg 1950, 117; Kuisma 1980, 229; Kuisma 1991, 31.

⁴⁷ Kuisma 1980, 232–233, 239; Kuisma 1991, 33.

⁴⁸ Kuisma 2006, 53.

⁴⁹ Hornborg 1950, 117–118; Kuisma 1985, 168; Kuisma 1991, 49.

⁵⁰ Bäck 1984, 207.

⁵¹ Kuisma 1983, 44.

1720- ja 1730-luvun ajan palkkikaupasta keskusteltiin usein keskushallinnossa ja vaikka siitä ei erityisemmin pidetty, sen annettiin aluksi jatkua, sillä Helsingin tila Isovihan jälkeen oli surkea ja palkkikauppa piti yllä kaupungille välttämätöntä ulkomaankauppaa ja tarjosi sodasta ja sitä seuranneista katovuosista kärsineelle rahvaalle lisäänsioita. Muita vientiin sopivia tuotteita ei alueella juuri ollut.⁵² Esimerkiksi 1725 Uudenmaan maaherra Petter Stierncrantz kielsi läänissään kaiken palkinhakkuun- ja kaupan, mutta väestön köyhyyden ja ahdingon vuoksi kiello oli peruttava jo seuraavana vuonna.⁵³

Ensimmäiset sahat perustettiin Helsingin seudulle 1720-luvulla,⁵⁴ mutta vaikka sahat tarjosivat valtion suosiman vaihtoehdon vähemmän jalostetun puun viennille, Helsingin porvaristo vastusti näitä. Vastaavaa ei muualla Suomessa tapahtunut. Tämä johtui siitä, että toisin kuin muualla, Helsingin porvaristo oli jäänyt jälkeen kehityksestä ja seudun sahat eivät olleet oman kaupungin porvariston omistuksessa, vaan niitä hallitsivat kaupungille vieraat elementit. Itse asiassa jotkin Helsingin lähiympäristön sahoista olivat jopa kilpailevan tapulikaupungin, Haminan, porvarien omaisuutta.⁵⁵ Myöskään Fagerön omistajat eivät olleet helsinkiläisiä.

Sahat ja palkkikauppiaat kilpailivat myös samoista metsävaroista. Osittain pelättiin, etteivät metsät riittäisi kaikille toimijoille, mikä Helsingin seudulla olikin todellinen uhka, 1700-luvun puolellessa seudulla oli niin paljon sahoja, ettei metsävaroja enää riittänyt uusien sahojen perustamista varten. Markku Kuisma on kuitenkin osoittanut, että sahojen ja muiden puunkäyttäjien välisissä riidoissa keskeisintä oli puun ja rahvaan työn hinta, ei metsien riittävyys.⁵⁶ Mitä enemmän tekijöitä oli kilpailemassa puusta ja työstä, sen korkeammat hinnat.

⁵² Kuisma 1980, 231; Kuisma 1991, 39; Kuisma 2006, 81.

⁵³ Hornborg 1950, 117–118.

⁵⁴ Kuisma 1980, 228.

⁵⁵ Hornborg 1950, 126; Kuisma 1980, 242–243; Kuisma 2006, 81.

⁵⁶ Kuisma 1983, 129–130.

Samalla kun sahat valtasivat alaa, Helsingin porvaristo piti siis kiinni tuhoon tuomitusta palkkikaupasta ja pyrki estämään kilpailevaa teollisuutta asettumasta kaupungin lähiympäristöön mikä johti avoimeen konfliktitilanteeseen sahojen ja Helsingin välillä.

Fagerön sahan omistajat eivät ainoastaan kilpailleet Helsingin porvariston kanssa. Tukholmassa Magnus Otto Nordenberg käytti kontaktejaan Kauppakollegiossa hyväkseen ja työskenteli kulisseyksissä palkkikaupan tuhoksi. Vuonna 1726, Fagerön suunnitteluvaiheessa, hän kirjoitti Erland von Caméenille palkkikaupan olevan pahasta ja että helsinkiläiset harrastivat sitä lähinnä tyhmyyttään ja ahneuttaan. Magnus Oton mukaan helsinkiläisillekin olisi suuremmaksi hyödyksi, jos palkkikauppa kiellettäisiin ja puu lähettäisiin ulkomaille esityöstettynä, olihan kohtuullista ja luonnonmukaista, että jokainen raaka-aine työstettäisiin omalla paikkakunnallaan ja siitä tuleva voittokin tulisi täysmääräisenä paikallisesti käyttöön.⁵⁷

Tammikuussa 1729 Magnus Otto sai kirjoittaa esipuheen ja kommentoida Kuninkaallisen Majesteetin Kamari- ja Kauppakollegiolle lähettämää kirjettä valtakunnan metsien säilyttämisestä ja puutavaran valmistamisesta ja viennistä. Hän aikoi käyttää tämän tilaisuuden hyväkseen edistääkseen sahojen asiaa ja pyrkiäkseen estämään raaka-aineiden vientiä, tietenkin etenkin yleinen, ei yksityinen, etu mielessään.⁵⁸

Magnus Oton toiminta tuottikin toivotun tuloksen. Loppuvuodesta 1728 hän saattoi kertoa veljelleen, että palkkien tulleja tulotaisiin pian nostamaan sellaiselle tasolle, että ne käytännössä vastasivat teholtaan palkkikaupan kieltoa. Tämä oli seurausta hänen periksi antamattomasta työstään asian

⁵⁷ Magnus Otto Nordenberg Erland von Caméenille, kopio kirjeestä, kopio on lähetetty C.F Nordenbergille 12.4.1726. Coll 372.3, Frugård-arkisto. KK.

⁵⁸ Magnus Otto Nordenberg Carl Fredrik Nordenbergille 16.1.1729. Coll 372.3, Frugård-arkisto. KK

hyväksi, ilmeisesti puhumalla asiasta suosijansa kanssa.⁵⁹ Erland von Caméen esittikin Kauppakollegiossa 50 % tullin korotusta Helsingistä laivatuille palkeille.⁶⁰

Myös Magnus Oton jäätyä syrjään Fagerön toiminnasta, sahan omistajat työskentelivät helsinkiläisten palkkikauppaa vastaan. Vuonna 1731 sahan silloiset omistajat, Erland von Caméenin kuolinpesän velkojat, anoivat Kuninkaalliselta Majesteetilta laajoja privilegioita sahalle. Heidän mukaansa Erland von Caméen oli perustanut sahan vastareaktion sille, että Helsingistä laivattiin vuosittain runsaasti palkkeja Hollantiin raaka-aineeksi näiden sahoille. Yhtenä toivomuksena anomuksessa oli, että palkinhakkuu ja -vientä kiellettäisiin sahan lähialueilta.⁶¹

Fagerön saha oli siis kilpailija Helsingin palkkikaupalle, ja kilpailijana sillä oli etulyöntiasema. Saha edusti aikakauden talouspolitiikan mukaan huomattavasti toivotumpaa puuteollisuuden muotoa kuin palkkikauppa. Tämän Fagerön rakentajat tiedostivat ja he käyttivät hyödykseen henkilökohtaisia suhteitaan Tukholman valtaapitäviin tuhotakseen palkkikaupan sahateollisuuden hyödyksi. Fagerön saha syntyi alueelle, jossa oli kilpailevaa puuteollisuutta ja tämän sahan taustavoimat pyrki eliminoimaan.

⁵⁹ Magnus Otto Nordenberg Carl Fredrik Nordenbergille 26.12.1728. Coll 372.3, Frugård-arkisto. KK.

⁶⁰ Kuisma 1983, 49.

⁶¹ Anomus kuninkaalle B. Von Hofstenilta ja Eric Welstadiukselta Erland von Caméenin velkojien puolesta 21.1.1731. Kopio, jonka kauppakollegio lähettänyt Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherralle. Uudenmaan lääninhallituksen kanslian arkisto. Saapuneet kirjeet 1731. Ea:11. HMA.

2.2 Yhteistyötä palkkikauppiaiden kanssa

Magnus Otto Nordenberg palasi opintomatkaltaan Tukholmaan jouluaattona 1728,⁶² ja jatkoi matkaansa Suomeen vasta huhtikuun puolessavälissä. Väliajan hän vietti Tukholmassa seurustellen paljon Fagerön rahoittajan ja suosijansa Erland von Caméenin kanssa.⁶³

Talven aikana Tukholmassa oleskeli myös helsinkiläinen palkkikauppias Tomas Uhrwäder. Uhrwäder varmasti ymmärsi minkälaisen uhan toiminnalleen Fagerön saha muodosti ja hän käytti tilaisuutta hyväkseen iskeäkseen kiilan Nordenbergin veljesten ja heidän rahoittajansa väliin. Magnus Otto kertoi kuulleensa kauppaneuvos von Caméenilta Uhrwäderin haukkuneen veljesten laitoksia ympäri kaupunkia. Hän oli pyrkinyt etenkin sellaisten Kauppakollegion virkamiesten puheille, jotka eivät olleet von Caméenin ystäviä ja pyysi näitä kertomaan kauppaneuvokselle, että hänen Fageröhön pistämänsä rahat olivat yhtä kuin veteen heitettyjä. Uhrwäder oli Magnus Oton mukaan mm. sanonut tuntevansa Nordenbergin veljekset ja tietävänsä, että nämä ainoastaan omaksi voitokseen olivat kuluttaneet kauppaneuvoksen rahaa. Hän oli puhunut paljon muutakin pahaa. Magnus Otto kertoi tietävänsä tästä kaikesta, sillä kauppaneuvos kertoi itse hänelle kaiken kuulemansa sanasta sanaan. Magnus Oton tavatessaan Uhrwäder oli kuitenkin aina käyttäytynyt nöyrästi, eikä ollut antanut hänen havaita puuhiaan.⁶⁴

Jossakin vaiheessa kevättä Uhrwäder muutti kuitenkin taktiikkaansa ja päätti tarjota yhteistyötä Fagerön sahan omistajille. Palkithan myytiin Hollantiin sahojen raaka-aineeksi, mutta yhtä hyvin ne olivat myytävissä raaka-aineeksi

⁶² Magnus Otto Nordenberg Carl Fredrik Nordenbergille 26.12.1728. Coll 372.3, Frugård-arkisto. KK

⁶³ Magnus Otto Nordenberg Carl Fredrik Nordenbergille 13.4.1729. Coll 372.3, Frugård-arkisto. KK

⁶⁴ Magnus Otto Nordenberg Carl Fredrik Nordenbergille 6.3.1729. Coll 372.53, Frugård-arkisto. KK

kotimaisille sahoille. Vain viikon kuluttua siitä, kun Magnus Otto kirjeessään veljelleen haukkui Tomas Uhrwäderin ja valitti tämän puhuvan pahaa heistä, kertoi hän tämän useaan otteeseen tarjonneen Fagerölle samana vuonna hakattuja palkkejaan. Uhrwäder uskoi Magnus Oton mukaan myös, että hänen kanssaveljensä tekisivät samoin, tarjoten Fagerölle jopa paremman hinnan kuin hollantilaisille, kunhan saisivat vaihtokauppana suolaa, tupakkaa ja muita hyödyllisiä tuotteita Tukholman hintaan. Magnus Otto piti tarjousta merkinä siitä, että Uhrwäder ymmärsi palkkikaupan ajan olevan ohi ja hän uskoi kauppaneuvoksen suostuvan tähän mielihyvin. Helsinkiläiset hyötyisivät varmasti kaupasta, sillä he voisivat tällöin myydä Tammisaareen ja Porvooseen suolaa paremmalla hinnalla, kuin mitä kyseisen kaupungin porvaristo pystyisi hankkimaan itse.⁶⁵

Vähän myöhemmin Magnus Otto kirjoitti veljelleen nyt sopineensa palkkikaupasta Uhrwäderin kanssa. Uhrwäder oli ilmeisesti pelästynyt huhuja, joiden mukaan palkeille asetettaisiin 50 % aiempaa korkeampi tulli ja myi siksi samana vuonna hakatut 6000 palkkia Fagerölle. Nyt Magnus Otto oli jo sopinut hinnasta, jolla Uhrwäder sitoutui ensimmäisillä avovesillä kuljettamaan palkit Fagerölle, joukossa ei saisi olla viimevuotisia tai käyttökelvottomia puita. Magnus Otto ohjeisti veljeä tilaamaan puut Helsingistä heti ensimmäisen avoveden aikaan.⁶⁶ 6000 oman palkkinsa lisäksi Uhrwäder myi veljille 1500 kauppamies Hans Sundille kuuluvaa palkkia. Magnus Oton mielestä tämä korvasi hyvin sen vääryyden, minkä Sund oli heille tehnyt esiostamalla Månsbystä ja Paipiksesta palkkeja.⁶⁷

Tomas Uhrwäder myikin palkkinsa Fagerölle ja toimitti tämän lisäksi viljaa kauppaneuvokselle Tukholmaan. Tämän lisäksi toinen helsinkiläinen

⁶⁵ Magnus Otto Nordenberg Carl Fredrik Nordenbergille 13.3.1729. Coll 372.3, Frugård-arkisto. KK

⁶⁶ Magnus Otto Nordenberg Carl Fredrik Nordenbergille 20.3.1729. Coll 372.3, Frugård-arkisto. KK

⁶⁷ Magnus Otto Nordenberg Carl Fredrik Nordenbergille 27.3.1729. Coll 372.3, Frugård-arkisto. KK

palkkikauppias, yllä mainittu Hans Sund, myi Fagerölle palkkeja, saaden maksuksi Magnus Oton allekirjoittamia ja von Caméenin maksettavaksi hyväksymiä vekseleitä. Erland von Caméenin kuolema tuli kuitenkin väliin, eivätkä miehet ehtineet saada maksua toimituksistaan. Fagerön saha siirtyi von Caméenin velkojille ja Magnus Otto jäi koko yrityksestä syrjään.

Kuukaudet kuluivat, eivätkä Uhrwäder ja Sund saaneet maksua tuotteistaan. Yrittääkseen pelastaa saataviaan he anoivat maaherranvirastolta kesällä 1731, että sahan valmistamat lankut ja sinne 9.6 saapuneitten tavaraa hakemaan tulleiden alusten purjeet ja ankkurit takavarikoitaisiin kunnes velkojat saisivat maksunsa. Carl Fredrik Nordenberg, joka edelleen hoiti sahan asioita von Caméenin kuolinpesän puolesta, allekirjoitti 16.7 sitoumuksen, jossa hän lupasi vastata kauppiaiden saatavista, kunhan nämä olisivat ensin esittäneet laskunsa von Caméenin kuolinpesän hoitajille. Sitoumuksen ansiosta maaherranvirasto vapautti velkojien suostumuksella takavarikon jo samana päivänä ja sahan tuotanto tuli Nordenbergin käyttöön.

Maksua ei kuitenkaan edelleenkään kuulunut ja lopulta Uhrwäder ja Sund haastoivat Carl Fredrik Nordenbergin Sipoon talvikäräjille 1732 vastaamaan sitoumuksestaan. He vaativat Carl Fredrikiltä kauppaneuvos von Caméenin komissionaarina maksua toimittamistaan tuotteista, sekä korkoja ja oikeudenkäyntikuluja. Edustajanaan käräjillä heillä oli Helsingin pormestari Abraham Wetter, ja tämä vaati velan vakuudeksi velkojille osuutta Nordenbergin Frugårdin sahaan. Wetter perusteli Nordenbergin velvollisuutta hoitaa maksu etenkin sillä, että Nordenbergin sitoumus oli johtanut sahan tuotannon ja alusten purjeiden ja ankkurien takavarikon vapauttamiseen, johon velkojat eivät muuten olisi suostuneet. Lisäksi Wetterin käsityksen mukaan Carl Fredrik oli itse käyttänyt sahan takavarikosta vapautuneen tuotannon omaksi hyväkseen. Wetter kysyikin, kuvitteliko Nordenberg, että takavarikko oli vapautettu hänen komean ulkomuotonsa vuoksi?

Carl Fredrik Nordenberg taas ei pitänyt velkojien vaatimusta oikeellisenä. Hän oli toki kirjoittanut sitoumuksen, mutta siinä oli esitetty vaatimuksena, että velkojat ensin anoisivat saataviaan von Caméenin kuolinpesältä. Näin ei kuitenkaan ollut tapahtunut, joten Nordenbergin mielestä asia ei kuulunut lainkaan käräjille, vaan Tukholmaan, von Caméenin kuolinpesälle. Hänellä oli jopa kaksi kuolinpesän hoitajien kirjoittamaa kirjettä, toinen maaherranvirastolle ja toinen hänelle itselleen, jossa vaadittiin ettei kukaan saisi paikallisesti vaatia sahalta mitään, vaan kaikki vaatimukset tulisi esittää Tukholmassa kuolinpesälle. Lisäksi Carl Fredrik katsoi, ettei häntä mitenkään voisi pitää vastuullisena Tukholmaan kuljetetun viljan maksusta.

Mitä palkkeihin tulee, Carl Fredrik oli sitä mieltä, ettei häneltä voitu edes vaatia niistä maksua, sillä sen sijaan, että kauppamiehet olisivat toimittaneet hänelle palkit niin, että hän itse voisi vastaanottaa, tarkistaa, laskea ja mitata ne, he olivat pyytämättä toimittaneet kasan tukkeja Fagerölle. Tästä oli lähinnä seurannut haittaa, sillä tukeille ei ollut tilaa saarella ja vaikka Carl Fredrik oli suurella vaivalla pyrkinyt suojaamaan ne sateelta ja tuulelta, oli myrsky silti vienyt osan tukeista, jotka sitten oli jouduttu hakemaan naapurisaarilta. Ottaen huomioon Magnus Otto Nordenbergin useat kirjeet palkkikaupasta kauppamies Uhrwäderin ja Sundin kanssa ja lukuisat ohjeet siitä, miten kauppa tulisi toteuttaa, tuntuu epätodennäköiseltä, että palkit olisivat pyytämättä ilmaantuneet Fagerölle.

Mitä palkkien laatuun taas tuli, Carl Fredrik Nordenbergin mukaan ne eivät vastanneet vaatimuksia. Ne olivat liian lyhyitä. Kun niitä sahattiin, saatiin yhdestä tukista vain 1-2 lautaa. Tämä oli itse asiassa ollut sahalle suureksi haitaksi, sillä samassa ajassa, jolloin huonosta tukeista sahattiin 1-2 lautaa, olisi hyviä tukkeja sahaamalla voinut saada 5-6 lautaa tukilta. Nämä seikat huomioiden Carl Fredrik esittikin maksusitoumuksen mitätöimistä.

Toisaalta Carl Fredrik Nordenberg oli myös sitä mieltä, että velkojien tulisi maksaa hänelle korvauksia aiheuttamistaan vahingoista. Lautojen ja alusten tarvikkeiden takavarikointi oli vaikuttanut lautakauppoihin, jotka Carl

Fredrik oli tehnyt kauppamies Teschen kanssa. Takavarikoinnista tulleiden ongelmien vuoksi Tesche oli kieltäytynyt maksamasta koko aiemmin sovittua summaa Fagerön laudoista. Lisäksi turha käräjöiminen vei Carl Fredrikin arvokasta aikaa.

Prosessi kuitenkin päättyi velkojen hyväksi. Oikeus katsoi, että koska Carl Fredrikin maksusitoumus oli vapauttanut takavarikoinnin, hänen tuli myös vastata maksusta. Mitä von Caméenin kuolinpesään tuli, oli Carl Fredrikin oma asia pitää huolta siitä, että sieltä saataisiin maksu tai ainakin ohjeistus velan maksamisesta, ja tällaista odottaessa hänen tuli vastata omasta sitoumuksestaan. Velkojat saivat vaatimansa kiinnityksen Frugårdin sahaan.⁶⁸

Vaikka helsinkiläisten palkkikauppiaiden ja Fagerön sahanomistajien yhteistyö päättyi käräjille, tarjoaa se esimerkin harvoista positiivisista kontakteista palkkikauppiaiden ja sahojen välillä. Palkit olivat sahojen raaka-ainetta ja siksi myytävissä yhtä hyvin paikallisille sahoille kuin Hollantiinkin. Mikään pitkäaikainen ratkaisu Helsingin palkkikaupan jatkamiselle tämä ei kuitenkaan ollut. Sahat saattoivat ostaa tarvitsemansa puun aivan yhtä hyvin itsekin talonpojilta, ilman kallista välikättä. Itse asiassa 1730-luvulla sahoille alettiin pitää katselmuksia, joissa sahoille määrättiin kyliä, joiden talonpoikien tuli toimittaa sahalleen yksinoikeudella tämän tarvitsemat tukit.⁶⁹

2.3 Palkkikaupan aika loppuu

1730-luvulle tultaessa alettiin enenevässä määrin keskushallinnossa olla sitä mieltä, että perustettujen sahojen lankut tarjosivat palkkikaupalle riittävän vaihtoehdon ulkomaankaupassa, sahoja oli jo useita Fagerön lisäksi. Niinpä

⁶⁸ Sipoon talvikäräjät 1732. s. 91–103. Porvoon ja Hollolan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat: Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1732 KO a:52. KA

⁶⁹ Kuisma 1991, 49.

kun Helsingin porvaristo ympäröivän maaseudun talonpoikien tukemana anoi vuonna 1731 vapaan palkkikaupan jatkamista ei tähän enää suostuttu. Kamari- ja Kauppakollegion sekä maaherra Stierncrantzin lausuntojen pohjalta päädyttiin siihen, että vuonna 1732 sallittaisiin vain maaherran asettamiin hakkuukiintiöihin perustuneiden, jo hakattujen palkkien laivaaminen ulkomaille poikkeusluvalla ja tämän jälkeen voisi vuosittain ulkomaille myydä 5-6 laivalastia, joissa kussakin oli 1500 palkkia. Tämä oikeus tulisi jakaa tasan porvareiden kesken ja vientiä tulisi harjoittaa mieluiten Espanjaan ja Portugaliin, josta sai ostettua suolaa ilman välikäsiä. 1733 palkkikauppa kuitenkin kiellettiin lopullisesti ja seudun talonpojat saivat luvan toimittaa jatkossa tukkinsa lähialueen sahoille.⁷⁰

4.7.1733 Helsingin porvaristo sai maaherra Stierncrantzilta resoluution, jossa palkkikauppa kiellettiin kokonaan. Porvaristolla ei nyt ollut muuta vaihtoehtoa kuin valittaa asiasta seuraavan vuoden valtiopäivillä. Näille valtiopäiville Helsingin edustajaksi valittiin aiemmin mainittu palkkikauppias Tomas Uhrwäder. Hän sai esitettäväkseen Helsingin kaupungin valtiopäivävalituksen, jossa anottiin oikeutta lastata aiemmin luvatut 5-6 laivalastia palkkeja vuosittain. Palkit hakattaisiin alueilta, joissa metsää oli riittävästi, ja jos kuningas ja säädyt pitäisivät alueen metsävarat huomioon ottaen jotakin muuta määrää sopivana, olisi Helsinki ollut valmis hyväksymään senkin, kunhan palkkienhakkuu sallittaisiin edes jossain määrin. Palkkikaupan jatkoaikaa anottiin siksi, kunnes Helsingin porvaristo olisi vahvistunut tarpeeksi pystyäkseen hankkimaan muuta vientitavaraa.

Valituksessa Uhrwäder viittasi aiempien vuosien valtiopäivävalitukseen samasta aiheesta ja totesi, että näiden perusteella oli varmasti jo tunnettua, kuinka Helsinki oli kovin kärsinyt sodassa, kuinka sen elinehdot olivat heikot ja, kuinka tässä tilanteessa Helsingin ainoa vientituote, vähäisen tervamäärän ohella, olivat ns. hollantilaiset palkit. Uhrwäderin mukaan Helsingin porvaristo ei olisi halunnut vaivata tällä asialla enää säätyjä, mutta

⁷⁰ Hornborg 1950, 118–119; Kuisma 1991, 39.

palkkikaupan lopullinen kieltö, oli niin vakava asia, että se oli pakko ottaa esille. Uhrwäderin mukaan mitään muuta vientitavaraa ei alueella ollut, lukuun ottamatta muutaman lähialueen sahojen lankkuja, mutta nämä eivät mitenkään riittäneet ylläpitämään kaupungin ulkomaankauppaa. Ilman palkkikauppaa ei Helsingin porvaristolla olisi keinoa elättää itseään.

Uhrwäderin mukaan palkinhakkuu ei ollut uhka Helsingin lähialueen metsille, sillä niitä oli runsaasti. Lisäksi hänen mukaansa yhdestä tukista riitti puuta sekä palkkikauppiaille, että sahoille, sillä sahat käyttivät puusta ainoastaan alimman, paksuimman osan, kun taas palkkikauppiaille kelpasi myös tukin keskimäinen osa. Tämän vuoksi metsän käytön kannalta oli itse asiassa hyödyllistä, että palkkikaupan annettiin jatkua, sillä jos puuta myytäisiin vain sahoille, tarkoittaisi tämä sitä, että puiden paksut osat tulisivat käyttöön ja loppuosa jäisi metsään mätänemään. Väitteensä tueksi Uhrwäder liitti valitukseen otteen Helsingin ja Nurmijärven pitäjäin käräjäoikeuden 11.12.1732 pitämästä metsäkatselmuksen pöytäkirjasta, jossa todettiin, Tolkinkylän sahaan liittyen, että metsät alueella riittivät hyvin sekä sahoille, että palkkikauppiaille ja, että puut olivat jaettavissa Uhrwäderin kuvaamalla tavalla.

Valituksessa vedottiin myös valtion etuihin. Palkkikauppa ylläpiti talonpoikien ja porvariston välistä kauppaa. Myymällä puuta palkkikauppiaille, talonpojat saivat rahaa, ja näin heillä oli varaa maksaa kruununmaksunsa myös katovuosina. Lisäksi palkkikauppa tuotti valtiolle tuloja tulleina paljon enemmän kuin mitä sahatuotteiden kauppa koskaan voisi tuottaa. Palkkikauppa työllisti myös seudun köyhää, tilatonta väkeä. Uhrwäderin mukaan oli siis selvää, että palkkikauppa lihotti myös valtion kassaa ja siksi valtion edun mukaista oli sallia kaupan jatkuminen.⁷¹

⁷¹ Helsingin kaupungin valtiopäivävalitus 18.7.1734. Städersnas skriv. O. Besv. Hfors vol. 38-39 RVA. Mikrofilmi,kopio FR 335. KA

Helsingin porvaristo esitti siis kolme syytä, miksi palkkikaupan pitäisi saada jatkaa. Ensiksi se oli ainoa keino ylläpitää ulkomaankauppaa alueella. Toiseksi metsät riittivät hyvin sekä palkkikaupalle, että sahoille ja järkevän metsänkäytön kannalta oli jopa parempi, että metsistä hakattiin puuta sekä palkkikaupan että sahojen tarpeeksi. Kolmanneksi palkkikauppa tarjosi työtilaisuuksia ja keinon saada käteistä rahvaalle kruununmaksuihin ja lihotti näin ja tullimaksuin valtion kassaa. Valtiopäivävalitus lähetettiin Kauppakollegiolle lausuntoa varten ja Kauppakollegio pyysi asiasta Uudenmaan maaherran näkemystä, joka puolestaan kysyi Helsingin seudun sahojen omistajien mielipidettä. Kaupungin valtiopäivävalitusta tuki myös uusmaalaisen rahvaan palkkikauppaa puoltava valitus.⁷²

Fagerön silloinen omistaja, Sven Cederström, otti kantaa Helsingin valtiopäivävalitukseen. Cederström aloitti vastauksensa toteamalla, että Helsingin kauppamiesten palkkikauppa soti valtakunnan kaupan vakaita ja hyvin perusteltuja periaatteita vastaan. Nämähän kielsivät raaka-aineen viennin ulkomaille. Saattoi tosin ollakin niin, ettei seudun sahat riittäneet ylläpitämään Helsingin ulkomaankauppaa, mutta Cederströmin mukaan isänmaan etu oli, ettei yhden kaupungin tapulin ylläpitämistä pidetty tärkeämpänä kuin nousevan manufaktuuri-alan, eli sahojen etuja, varsinkin jos kaupunki ylläpiti tapuliaan viemällä raaka-aineita ulkomaille.

Mitä metsien riittävyys tuli, oli Cederströmillä asiasta aivan eri käsitys kuin Uhrwäderillä. Hän kertoi edelliskesänä käyneensä itse Uudellamaalla ja tarkastaneensa oman sahansa metsät Sipoon Paippisissa ja Martinkylässä. Näissä metsissä oli sahoille kelpaavaa puuta jäljellä melko vähän, osin koska venäläiset olivat tuhonneet metsää, osin koska hyviä tukkeja oli myyty Hollantiin. Pääosa metsästä oli kuusimetsää ja kaskeamista seuraavaa koivikkoa. Sahoille sopivista mänty- ja haapatukeista oli Cederströmin mukaan pulaa koko Uudellamaalla. Hän oli myös sitä mieltä, ettei samasta puutukista riittänyt sekä palkkikauppiaille ohuemmasta päästä, että sahoille

⁷² Kuisma 1991, 39.

paksummasta. Ostivathan hollantilaiset palkkeja lähinnä omien sahojensa raaka-aineeksi ja heidän sahoissaan saattoi tuskin käyttää pienempää puuta, kuin kotimaisissa sahoissa. Cederström vakuutti, ettei mikään puutavara, joka kelpaa käytettäväksi, jäisi metsään makaamaan sahanomistajien toimesta.

Cederström vakuutti myös, että seudun talonpojat saisivat käteisvaroja myydessään puuta aivan yhtä hyvin sahanomistajilta kuin palkkikauppiailta, eikä hän uskonut yhdenkään sahanomistajan jättävän tavarantoimittajiaan pulaan katovuosina. Näiden syiden vuoksi, Cederström ei kannattanut palkkikaupan jatkamista. Hän ei uskonut, että valtion tavoitteita puutavarakaupassa koskaan saavutettaisiin, jos palkkikaupalle annettaisiin pienintäkään mahdollisuutta jatkua.⁷³

Maaherranvirasto sai Cederströmin vastauksen lisäksi kannanotot myös Kirkonkylän, Raalan ja Tolkinkylän sahojen omistajilta, joiden vastaukset olivat odotetusti yhtä kielteiset palkkikaupan suhteen kuin Cederströminkin. Näiden mukaan Helsingillä oli hyvät mahdollisuudet hankkia muita vientituotteita kuin palkkeja, esimerkiksi rautaa, tervaa ja lankkuja. Metsä oli muidenkin sahanomistajien mukaan riittämätöntä ja liian heiveröistä sekä palkkikaupalle että sahoille. Talonpojat taas voisivat käydä yhtä edullista puukauppaa sahojen kuin palkkikauppiaidenkin kanssa. Sahanomistajat olivat sitä mieltä, että palkkikauppa häiritsi pahasti valtakunnalle hyödyllisempää sahaliikettä.⁷⁴

Maaherran poissa ollessa maaherran virasto laati vastauksen Kauppakollegiolle. Vastauksen mukaan ei alueella voisi sietää mitään palkkikauppaa, varsinkin kun alueelle oli rakennettu suurilla kustannuksilla useita sahoja. Maaherranviraston näkemys metsien riittävydestä vastasi

⁷³ Sven Cederströmin vastaus Helsingin kaupungin valtiopäivävalitukseen. 12.10.1734. Stådernas skriv. O. Besv. Hfors vol. 38-39 RVA. Mikrofilmi, kopio FR 335. KA

⁷⁴ Hornborg 1950, 119; Kuisma 1991, 40–41.

Cederströmin näkemystä. Metsissä oli suoritettu niin venäläisten kuin palkkikauppiaidenkin toimesta niin laajoja hakkuita, että puusta alkoi olla alueella pulaa. Lisäksi epäiltiin, että jos puun ohuen pään vieminen palkkeina Hollantiin sallittaisiin, johtaisi tämä lähinnä siihen, että puun paksua päätä alettaisiin viemään ohuena päänä. Lisäsi jos tukin ohutta päätä voitaisiin sahata lankuiksi, niin voitaisiin tämä toki tehdä kotimaisillakin sahoilla. Näillä perusteilla Kauppakollegio esitti 11.2.1736 ettei mitään muutosta tehtäisi 4.7.1733 annettuun määräykseen.⁷⁵ Tämä vahvisti lopullisesti palkkikaupan kiellon.⁷⁶

Sahanomistajille palkkikaupan vastustaminen oli tietenkin ensisijassa kilpailun vastustamista, vaikka saatettiin viitata ennen kaikkea valtion etuun. Silti tämä oman edun ajaminen onnistui myös vaikuttamaan koko valtakunnan politiikkaan ja tuloksena oli palkkikaupan kieltäminen.⁷⁷ Tehtävää helpotti se, että sahat sopivat selkeästi palkkikauppaa paremmin aikakauden talouspolitiikan pyrkimyksiin.

Palkkikaupan ja sahojen välinen konflikti ei koskenut vain Fagerön sahaa, vaan kaikkia lähialueen sahoja. Silti Fagerön taustavoimat, Magnus Otto Nordenberg, Erland von Caméen, tämän velkojat ja lopulta Sven Cederström työskentelivät kaikki palkkikauppaa vastaan ja saavuttivat makean voiton kun palkkikauppa kiellettiin. Sahaliike oli saavuttanut etuoikeutetun aseman, jossa sitä pidettiin suotavimpana metsänsäytön muotona Helsingin seudulla ja kilpaileva puukaupan ala kiellettiin.

⁷⁵ Kauppakollegio Kuninkaalliselle Majesteetille 11.2.1736. Stådernas skriv. O. Besv. Hfors vol. 38-39 RVA. Mikrofilmi, kopio FR 335. KA

⁷⁶ Kuisma 1980, 230.

⁷⁷ Kuisma 1983, 49.

3. Fagerön kaupankäynti

Palkkikaupan kieltäminen oli kova isku Helsingin porvaristolle. Uhanalaisena ei ollut ainoastaan kaupungin ulkomaankauppa, kuten aiemmin todettiin koko kotimaankaupan järjestelmä oli rakentunut palkkikaupan ympärille. Talonpojilta ostettiin palkkeja ja samalla näille myytiin näiden tarvitsemia kauppatavaroita ja ostettiin näiltä maanviljelyksen ylijäämätuotteita, joita myytiin sitten eteenpäin. Koko tämä systeemi oli siis korvattava jollakin uudella palkkikaupan kiellon jälkeen, mutta samalla uhkana oli, että järjestelmä rakentuisi uudestaan sahojen ympärille ja nämähän eivät olleet helsinkiläisten käsissä.

3.1 Kaupan lainsäädäntö 1700-luvun alussa

1700-luvun alussa kauppa oli kaupunkien porvariston yksinoikeus. Kaikilla kaupungeilla oli oikeus harjoittaa kotimaankauppaa, mutta ulkomaankauppa haluttiin keskittää vain tiettyihin kaupunkeihin. Näillä tapulikaupungeilla oli oikeus ulkomaankauppaan, joka oli joko aktiivinen, joka tarkoitti sekä oikeutta lähettää omia laivoja ulkomaille, että vastaanottaa ulkomaisia laivoja, tai passiivinen, joka tarkoitti, että kaupungilla oli oikeus ottaa vastaan ulkomaisia laivoja, mutta ei lähettää omiaan ulkomaille. Muita kaupunkeja kutsuttiin maakaupungeiksi.⁷⁸ Ulkomaankaupan keskittämisen taustalla oli valtion tarve turvata itselleen kaupan tulli- ja verotulot tilanteessa, jossa valtion kontrollimekanismit olivat kehittymättömät.⁷⁹

Laivojen lastaaminen teollisuuslaitosten omilla lastauspaikoilla, kaupunkien ulkopuolella, vientiä varten, oli 1700-luvulla kiellettyä ja tämä koski myös sahoja. Myyntituotteet tuli rahdata lähimpään tapulikaupunkiin ja lastata laivoihin niiden satamissa riippumatta siitä, oliko laitoksella oma edullisempi lastauspaikka käytössään. Poikkeuksena tästä aatelisilla oli oikeus suoraan

⁷⁸ Ahvenainen 1991, 139; Ranta & Åström 1980, 255–257.

⁷⁹ Kuisma 2006, 35.

vientiin omilta mailtaan. Lisäksi etenkin 1720–30-luvuilla muillekin saatettiin antaa erivapauksia pakosta lastata tapulikaupungeissa. Ei myöskään ollut poikkeuksellista, että sääntöä ei noudatettu ja tätä katsottiin läpi sormien.⁸⁰

Myös talonpoikaiskauppa oli porvariston yksinoikeutta. Kun maaseudun sahanomistajat, jotka eivät olleet porvareita, ostivat talonpojilta puuta sahojensa raaka-aineeksi, näiden tuli siis maksaa talonpojille käteisellä, vaikka talonpojat usein mielellään ottivat maksun tavarana. Sahoilla ei kuitenkaan ollut oikeutta maksaa talonpojille kauppatavaralla. Maksun tuli tapahtua käteisellä, muussa tapauksessa he harjoittivat laitonta maakauppaa. Aikaisempi tutkimus on kuitenkin osoittanut, ettei näin aina tapahtunut, sahat saattoivat maksaa talonpojille suolalla, tupakalla ja raudalla tai rahalla.⁸¹ Kaupunkien porvaristo vastusti kiivaasti sitä, että sahoilla maksettiin talonpojille tavaralla, sillä kun talonpojat saivat tarvitsemansa tavaran sahoilta, näillä ei enää ollut syytä tulla kaupunkiin tekemään kauppooja.⁸² Tämän lisäksi talonpojat saattoivat myydä omat ylijäämätuotteensa sahoille, jotka myivät nämä sitten eteenpäin.⁸³ Sahat saattoivat siis pahimmillaan uhata kaupunkien kaikkea talonpoikaiskauppaa.

Valtiovalta saattoi kuitenkin ohittaa porvariston oikeudet ja ohjata elinkeinoelämää haluamaansa suuntaan jakamalla privilegioita esimerkiksi teollisuuslaitoksille. Privilegiot saattoivat olla esimerkiksi oikeuksia käydä kauppaa porvariston ohi tai yksinoikeuksia raaka-aineisiin, kuten metsään. Rautateollisuudelle annettiin laajoja privilegioita, sillä se oli valtakunnan tärkein teollisuuden ala. Sahateollisuutta ei arvostettu yhtä paljon kuin rautateollisuutta, joten sille ei koskaan annettu yhtä laajoja privilegioita. Tavallista oli, että uudelle sahalle annettiin tietty määrä verovapausvuosia ja

⁸⁰ Kuisma 1980, 239; Kuisma 1983, 29; Kuisma 2006, 65.

⁸¹ Kuisma 1983, 30–31.

⁸² Kuisma 1983, 113–114.

⁸³ Kuisma 1980, 233; Kuisma 2006, 96.

jaettiin tietty metsäalue, jonka talonpojat saivat toimittaa puuta ainoastaan omalle sahalleen. Tämän enempää sahoille ei yleensä privilegioita annettu.⁸⁴

Magnus Otto Nordenbergin kirjeistä voidaan päätellä, ettei Fagerön porvaristoon kuulumattomilla omistajilla ollut aikomustakaan pitää kiinni porvariston kauppaoikeuksista. Magnus Oton mielestä Fagerön tuotteiden lastaus tuli hoitaa Eriksnäsin tilalla. Porvoon vedet olivat liian matalat lastausta varten,⁸⁵ ja Helsinki oli tätä tarkoitusta varten liian kaukana. Hänen käsityksensä mukaan tämä oli sitä paitsi sallittua, kunhan lastattava laiva ilmoittautuisi mennessä tullen Helsingissä tai kunhan joku tapulikaupungista olisi paikalla valvomassa kruunun etuja.⁸⁶ Lisäksi hän oli sitä mieltä, että koska Eriksnäs oli vanhaa rälssimaata, niin sitä koski aatelisten privilegio lastata omilla maillaan, vaikka Nordenbergit Eriksnäsin nykyisinä omistajina eivät olleetkaan rälssiä.⁸⁷

Nordenberg suunnitteli myös kauppatavaroiden tuontia ulkomailta ja myyntiä kotimaassa. Hän kuitenkin tiedosti paremmin ettei tämä ollut sallittua. Siksi Magnus Otto ehdotti veljelleen, että jos tällainen kauppa aiheuttaisi ongelmia, he voisivat pyytää apua tuttaviltaan Helsingissä ja jos tämä ei auttaisi, he voisivat yksinkertaisesti ostaa kaupungista porvarisoikeudet.⁸⁸ Magnus Otto ymmärsi, että laitton maakauppa oli asia, josta tultaisiin valittamaan.⁸⁹

⁸⁴ Kuisma 1983, 52–54; Kuisma 1991, 37; Ericsson, Andersson & Karlsson 1985, 278; Ericsson 1985b, 332.

⁸⁵ Mainittakoon ettei laivojen lastaaminen Porvoossa tullut muutenkaan kysymykseen, sillä Porvoo ei ollut tapulikaupunki. Kuisma 1980, 237.

⁸⁶ Magnus Otto Nordenberg Carl Fredrik Nordenbergille 14 tai 24.4.1726. Coll 372.3, Frugård-arkisto. KK; Magnus Otto Nordenberg Carl Fredrik Nordenbergille 5.11.1725. Coll 372.3, Frugård-arkisto. KK; Magnus Otto Nordenberg Carl Fredrik Nordenbergille 21.3.1727. Coll 372.3, Frugård-arkisto. KK

⁸⁷ Magnus Otto Nordenberg Johan Erik Nordbergille 6.2.1729. Coll 372.1, Frugård-arkisto. KK

⁸⁸ Magnus Otto Nordenberg Carl Fredrik Nordenbergille 14 tai 24.4.1724. Coll 372.3, Frugård-arkisto. KK; Magnus Otto Nordenberg Carl Fredrik Nordenbergille 21.7.1726. Coll

Toisaalta lainsäädäntö ei rajoittaisi Fagerön toimia, jos yritykselle saataisiin sopivat privilegiot. Magnus Otto suunnitteli rikkaiden ja mahtavien osakkaiden hankkimista yritykselle, joiden avulla voitaisiin saada edullisia privilegioita. Sitä paitsi mitä suuremmaksi yritys kasvaisi, sen todennäköisemmin sille Magnus Oton mukaan myönnettäisiin jonkinlainen yleisprivilegio.⁹⁰

3.2 Fagerön ensimmäinen privilegioanomus

Fagerön sahan alkuvuosina ei sahoille ollut vielä vakiintunutta privilegiokäytäntöä, kyseessä oli uusi teollisuuden haara. Magnus Otto Nordenberg tiedosti tämän ja pyrki Tukholmassa ollessaan työskentelemään sen puolesta, että sahoille annettaisiin hyvät privilegiot. Hän toivoi ainakin tuonnin vapautta ja vapautusta kontribuutioista, vapautusta sahantyöläisille kruununmaksuista ja väenotoista. Carl Fredrik Nordenberg taas anoi jo 1720-luvulla yksinoikeutta puun ostamiseen Paipisten ja Martinkylän⁹¹ metsistä, mutta tämä oli silloin vielä ainakin Magnus Oton mukaan ohjesäännön vastaista ja sitä paitsi turhaa, veljeksillä oli oikeus siinä missä muillakin ostaa metsistä puuta.⁹²

Erland von Caméenin kuoltua Fagerön saha siirtyi hänen velkojilleen. Kaikkien velkojen puolesta herrat B. von Hofsten ja Eric Welstadius anoivat sahalle hyvin laajoja privilegioita viitaten siihen, että Fagerön saha oli

372.3, Frugård-arkisto. KK; Magnus Otto Nordenberg Carl Fredrik Nordenbergille 21.3.1727. Coll 372.3, Frugård-arkisto. KK

⁸⁹ Magnus Otto Nordenberg Carl Fredrik Nordenbergille 30.1.1729. Coll 372.3, Frugård-arkisto. KK

⁹⁰ Magnus Otto Nordenberg Carl Fredrik Nordenbergille 10.5.1726. Coll 372.3, Frugård-arkisto. KK

⁹¹ Kirjeessä lukee Måsby, mutta Magnus Otto tarkoittanee Mårtensbytä, Martinkylää.

⁹² Magnus Otto Nordenberg Carl Fredrik Nordenbergille 16.1.1729. Coll 372.3, Frugård-arkisto. KK; Magnus Otto Nordenberg Carl Fredrik Nordenbergille 20.3.1729. Coll 372.3, Frugård-arkisto. KK

parhaaseen hollantilaiseen ja saardamilaiseen tapaan perustettu tuulisaha, joka oli rakennettu suurilla kustannuksilla ja joka pidemmän päälle ei voinut kannattaa ilman tiettyjä etuja. Velkojien mukaan saha oli toiminut anomuksen tekoaikaan 1731 puolentoista vuoden ajan, hollantilaisen sahamestarin johdolla.

Ensimmäiseksi anottiin, ettei kukaan muu kuin von Caméenin kuolinpesä tai sen oikeudenomistajat saisi perustaa vastaavaa tuulisahaa kuuden peninkulman säteelle sahasta. Tätä perusteltiin sahan korkeilla perustamiskustannuksilla ja sillä, että saha oli ensimmäinen laatuaan alueella.

Toiseksi anottiin oikeutta vapaasti hankkia Sipoon saariston metsistä puuta niin paljon kuin sahan toiminta ja huoltaminen vaati. Erityisen tärkeitä sahalle olisivat Paippisten ja Martinkylän metsät, jotka sijaitsivat sopivasti ja jossa oli anojien mukaan runsaasti hyviä sahatukkeja. Lisäksi jatkossa saha tulisi tarvitsemaan puuta myös joen yläjuoksulta Vanhaltakaupungilta, joten omistajat anoivat oikeutta myös sieltä hakea puuta. Samalla anojat pyysivät myös, että aiemmin yleinen palkinhakkuu ja raaka-aineiden vienti ulkomaille alueelta, etenkin Paippisista ja Martinkylästä, kiellettäisiin. Tällöin raaka-ainetta riittäisi sahalle ja voitot sahauksesta jäisivät kotimaahan.

Kolmantena anomuksessa toivottiin, että saha saisi oikeuden maksaa talonpojille tukeista ja työstä joko rahalla tai tavaralla. Näin talonpojat saisivat enemmän aikaa viljelystensä hoitamiseen, kun heidän ei tarvitsisi matkustaa kaupunkeihin ostamaan tavaraa. Jos tähän kohtaan suostuttaisiin, anoivat omistajat neljäntenä, että he saisivat tuoda mainitun tavarankäteen suoraan ulkomailta. Laivat tulisivat muuten ulkomailta painolastissa ja lisäksi tämä toisi sahalle säästöjä, kun kalliita rahteja ei tarvitsisi maksaa. Tullituloja ei menetettäisi tällä käytännöllä, jos laivat ennen Fagerölle menoa ilmoittautuisivat tullausta varten Helsingissä.

Viidentenä anottiin oikeutta lastata laivat puulasteilla Fageröllä. Tässä vedottiin siihen, että Helsinki sijaitsi kaukana ja tavarankuljetus Helsinkiin lastattavaksi oli kallista ja aiheutti turhaa ajanhukkaa. Lisäksi paikkakunnalla ei ollut tarpeeksi aluksia tätä varten. Siksi lastaamisen tuli tapahtua Fageröllä, kunhan asiasta ilmoitettaisiin lähimpään tapulikaupunkiin ja sieltä saataisiin tullivirkailija valvomaan lastausta.

Kuudentena sahanomistajat anoivat, että sahamestareille, sahan työläisille ja käsityöläisille annettaisiin työrauha ja heidät vapautettaisiin kontribuutioista ja väenotoista. Heitä ei myöskään saisi kukaan muu palkata palvelukseensa, elleivät he pystyneet osoittamaan täyttäneensä sopimuksensa sahan kanssa tai tulleen irtisanotuiksi. Seitsemäntenä kohtana anomuksessa oli toivomus siitä, että saha vapautettaisiin 20 vuodeksi kaikista muista kruununmaksuista paitsi suuresta meritullista.⁹³

Anotut privilegiot olivat laajat, mutta toisaalta oli myös perusteltua olettaa, että saha voisi saada sellaiset. Valtakunnan käytännön mukaan uudenlaisen teknologian käyttö saattoi tuoda hyödyntäjälleen jopa 12 vuoden erityisprivilegiot verovapauksineen ja Fagerön hienoteräinen tuulisaha edusti kahdeltakin kannalta uutta teknologiaa, olihan kyseessä uudenlainen saha, joka toimi Ruotsissa harvinaisella tuulivoimalla.⁹⁴

Fagerön anomus oli suunnattu Kuninkaalle, mutta se lähetettiin eteenpäin lausuntoa varten Kauppakollegiolle. Kauppakollegio taas pyysi Uudenmaan maaherraa kysymään kaikkien asianosaisten kantaa anomukseen ja hankkimaan tarvittavat tiedot, jotta anomukseen voitaisiin ottaa kantaa.⁹⁵ Oli

⁹³ Anomus kuninkaalle B. Von Hofstenilta ja Eric Welstadiukselta Erland von Caméenin velkojien puolesta 21.1.1731. Kopio, jonka kauppakollegio lähettänyt Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherralle. Uudenmaan lääninhallituksen kanslian arkisto. Saapuneet kirjeet 1731. Ea:11. HMA.

⁹⁴ Huhtamies 2014, 264.

⁹⁵ Kauppakollegio Maaherra Stierncrantzille 12.2.1731. Uudenmaan lääninhallituksen kanslian arkisto. Saapuneet kirjeet 1731. Ea:11. HMA.

selvää, että anomus herättäisi mielipiteitä, sillä toteutuessaan se olisi tarkoittanut sitä, että Fagerön saha olisi toiminnassaan ohittanut tapulikaupungin ja hoitanut itse tuotteidensa viennin, mutta samalla myös saanut laillisen luvan harjoittaa tavarakauppaa talonpoikien kanssa. Kun se lisäksi hyökkäsi palkkikauppaa vastaan, uhkasi se Helsingin porvariston koko elinkeinoelämää.

Helsingin kaupungilta saatiinkin vihainen kannanotto privilegioanomukseen. Porvariston mukaan anomus pyrki tuhoamaan sen oikeuden ja vapauden, joka vain kauppaa käyvällä porvaristolla ja tapulikaupungeilla oli. Jos tälle, Helsingin porvariston mukaan yksinäiselle tuulisahalle, joka sijaitsi suuren meren keskellä, vaarallisella saarella, jonne kukaan ei ilman suurta riskiä ja vaaraa voinut mennä, annettaisiin näin laajat privilegit, oli kaupungin tuho odotettavissa. Tällaiset privilegit veisivät mahdollisuuden kaupungin porvaristolta perustaa mitään oman ja yleisen edun nimissä, sekä oikeuden palvella maamiehiä näiden tarvitsemalla kauppatavaralla.

Privilegioanomus oli kuitenkin ensisijaisesti hyvin vaarallinen helsinkiläisille, siksi, että toteutuessaan se olisi ollut ennakkotapaus ja tämä tiedostettiin Helsingissä. Vastauksessaan Fagerön omistajien anomukseen Helsingin porvaristo totesi monien muiden perustaneen suuremmillakin kustannuksilla kuin Fagerö, alueelle vesisahoja yhtä suureksi hyödyksi kuin Fagerökin oli. Jos nyt Fagerön saha saisi laajat privilegit, tulisivat alueen vesisahatkin vaatimaan samoja. Tällöin ei enää valtion kauppalainsäädännöllä olisi mitään merkitystä. Helsinki anoikin, että privilegioanomus hylättäisiin.⁹⁶

Tämän jälkeen privilegioanomus palasi Kauppakollegiolle ja sinne se jäikin ratkaisematta pitkäksi aikaa. Anomus oli laaja ja se hyökkäsi kaupunkien etuja vastaan, joten siihen suostuminen olisi muuttanut ainakin paikallisesti

⁹⁶ Helsingin maistraatti maaherra Stierncrantzille 12.6.1731. Uudenmaan lääninhallituksen kanslian arkisto. Saapuneet kirjeet 1731. Ea:11. HMA.

koko talouselämää. Toisaalta anomuksen oli allekirjoittanut kaikkien velkojien puolesta Kauppakollegion asessori B. Von Hofsten, joten jos Kauppakollegio olisi hylännyt anomuksen, se olisi toiminut oman jäsenensä etuja vastaan.⁹⁷ 1734 saha siirtyi kuitenkin kamariherra Sven Cederströmille, joka ei ollut Kauppakollegion jäsen.⁹⁸

Lopulta pitkän miettimisajan jälkeen Kamari- ja Kauppakollegio esitti Kuninkaalliselle Majesteetille anomuksen hylkäämistä 20.10.1737.⁹⁹ Fagerön privilegioanomuksen hylkäämisellä oli sahaa laajemmat seuraukset, sillä se johti siihen, ettei 1700-luvulla sahoille myönnetty vastaavia privilegioita. Näin sahat jäivät selkeästi vähemmän suosittuun asemaan kuin esimerkiksi ruukit.¹⁰⁰

3.3 Fagerön toinen privilegioanomus

Fagerön ensimmäisen privilegioanomuksen vielä viipyessä Kauppakollegiossa Fagerön uusi omistaja Sven Cederström päätti vuonna 1735 anoa sahalle toistamiseen privilegioita Kamari- ja Kauppakollegiolta. Tällä kertaa tavoitteet olivat kuitenkin rajoitetummat, laajempien metsäalueiden lisäksi Cederström anoi ainoastaan, että saha saisi maksaa talonpojille työstä ja puusta suolalla, tupakalla, raudalla ja teräksellä.

Cederströmin anomus sai tukea. 22.5.1735 maaherra Stierncrantz suositteli anomuksen myöntämistä viitaten vuoden 1700 määräykseen ja vuoden 1723 privilegioiden 19 pykälään. Maaherran mukaan oikeus maksaa rahvaalle tavaralla johtaisi sahan parempaan toimintaan ja kehitykseen ja helpottaisi rahvaan elämää.¹⁰¹

⁹⁷ Nyberg 1936, 206; Kuisma 1983, 203.

⁹⁸ Nyberg 1936, 207.

⁹⁹ Kuisma 1983, 203.

¹⁰⁰ Kuisma 1980, 244.

¹⁰¹ Helsingin maistraatin pöytäkirja 21.1.1736. Economieprotocoll s. 3–11. Maistraatin pöytäkirjat 1736, CA 26. HKA

Maaherra ei kuitenkaan ollut ainoa anomuksen tukija. Maaherra pyysi rahvaan näkemystä anomukseen ja tämä saatiin Sipoon talvikäräjillä 1736. Alueen rahvaan mielestä työstä ja puusta maksaminen tavaralla oli loistoajatus, sillä se helpottaisi heidän elämäänsä, kun he saisivat sahoille toimittaessaan puuta samalla tarvitsemansa tavarat. Lisäksi he arvelivat, että luoton saaminen jos heillä ei olisi rahaa, olisi näin helpompaa. Ainoina ehtoina talonpojat vaativat, ettei heille pakotettaisi enempää tavaraa kuin mitä he tarvitsevat, että tavara olisi laadukasta ja että hinnat vastaisivat kaupunkien hintoja.¹⁰²

Rahvaan mielipide ei kuitenkaan riittänyt asian ratkaisemiseksi, vaan maaherralta vaadittiin myös Helsingin porvariston mielipiteen tiedustelemista. Helsingin porvariston näkemys asiasta ei odotetusti ollut lainkaan positiivinen, päinvastoin. Porvaristo korosti, että ainoat kauppatavarat, joita alueen rahvas oli suuremmissa määrin kiinnostunut ostamaan olivat juuri rauta, tupakka, suola ja teräs. Jos Fagerön saha saisi pitää varastossa näitä tuotteita ja näillä maksaa talonpojille, ei näillä enää olisi syytä tulla kaupunkiin käymään kauppaa. Ja jälleen kerran porvaristo muistutti siitä, että kaupungin ympärillä oli useita muitakin sahoja, jos Fagerö saisi mainitun oikeuden maksaa kauppatavaralla, tulisivat muutkin alueen sahat vaatimaan samaa oikeutta ja kaupungin talonpoikaiskauppa loppuisi todennäköisesti kokonaan.

Kun talonpojilla ei enää olisi tarvetta tulla kaupunkiin hakemaan tarvitsemiansa kauppatuotteita, eivät he tulisi kaupunkiin myöskään myymään omaa maanviljelyksensä ylijäämää, porvaristo pelkäsi. Sen sijaan sahojen asessoreilla olisi oivat tilaisuus ostaa tätä tavaraa ja myydä sitä sitten eteenpäin. Näin olikin porvariston tietojen mukaan tapahtunut jo vuosien ajan kaikilla alueen sahoilla porvariston suureksi tappioksi.

¹⁰² Sipoon talvikäräjät 1736. s. 461–464. Porvoon ja Hollolan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat: Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1732 KO a:56. KA

Helsingin porvaristo oli myös hyvin järkyttynyt siitä, että maaherra oli suosittanut maistraatilta kysymättä anomuksen myöntämistä ja vasta myöhemmin tiedustellut maistraatin mielipidettä. Tämä oli ristiriidassa kaupunkien oikeuksia ja valtakunnan kauppalainsäädäntöä vastaan. Maaherra oli rinnastanut sahat ruukkeihin ja manufaktuureihin, mutta tätä ei porvariston mukaan voinut tehdä. Sahat olivat yksinkertaisia laitoksia, joita voitiin 8-12 miehen voimin ylläpitää. Sahat eivät vaatineet kalliita ulkomaisia osaajia, vaan työmiehet olivat rekrytoitavissa lähiseutujen rahvaan joukosta.

Toisaalta Helsingin porvaristo myös epäili, että luvasta maksaa tavaralla talonpojille olisi näille enemmän haittaa kuin hyötyä. Sahat antaisivat talonpojille tavaraa todennäköisesti kalliimmalla kuin mitä tavara kaupungissa maksaisi. Tällöin laiskimmat talonpojat, jotka eivät viitsisi hakea halvempaa tavaraa kaupungista, velkaantuisivat ja velkoja maksaakseen hakkaisivat lisää puuta, niin että metsät vallan loppuisivat. Samalla he laiminlöisivät tilojensa hoidon.

Talonpoikaiskaupan loppuminen taas tarkoitti kaupungille tuhoa porvariston mukaan. Ilman kauppaa heillä ei olisi keinoja elättää itseään. Suurin osa helsinkiläisistä joutuisi luopumaan porvariudestaan ja etsimään elantonsa toisilta paikkakunnilta, vaikka he joutuisivatkin eroamaan siitä kiinteästä omaisuudesta, jonka olivat vähäisellä pääomallaan kaupungin koristukseksi rakentaneet.

Kaikki nämä seikat huomioonottaen Helsingin porvaristo toivoi, ettei kamariherran anomukseen suostuttaisi ja pyysivät he vielä, että kaikilta alueen sahoilta kiellettäisiin kauppatavaran varastoiminen ja sillä maksaminen. Sahoille tämä ei tuottaisi mitään haittaa, sillä helsinkiläisten mukaan suurimpien sahojen vuosituotanto nousi 2000-4000 tolttiin ja tästä tuotannosta sahat saivat reilun etumaksun, jolla he helposti olisivat voineet maksaa talonpojille käteisellä. Näin talonpojat saisivat käteistä

kruununmaksuja varten ja porvariston kauppa säilyisi.¹⁰³ Helsingin porvaristo pyysi myös Porvoon porvaristoa ottamaan kantaa anomukseen,¹⁰⁴ ja nämä päättivät yhtyä Helsingin protestiin anomusta vastaan.¹⁰⁵ Markku Kuisman mukaan Porvoon osallistuminen protestiin johtui todennäköisesti siitä, että kaupunki pelkäsi oman lähialueensa suursahan, Naarkosken, alkavan harjoittaa samanlaista maakauppaa kuin Helsingin alueen sahat.¹⁰⁶

Kahden kaupungin protestit painoivat paljon ja siksi Kauppakollegio päätyi hylkäämään myös tämän toisen Fagerön privilegioanomuksista.¹⁰⁷ On huomioitavaa, että Fagerön molempien privilegioanomusten tärkeys Helsingin ja Porvoon kannalta ei niinkään johtunut siitä, mitä pieni Fagerön saha teki, vaan siitä että toteutuessaan, Fagerön privilegit olisivat toimineet ennakkotapauksina, ja todennäköisesti laajentuneet koskemaan kaikkia sahoja. Tämä todella olisi ollut tuhoisaa lähikaupungeille.

Fagerön privilegioanomusten hylkääminen toimi tosin sekin ennakkotapauksena. Tämän jälkeen päädyttiin valtakunnallisellakin tasolla käytäntöön, jossa sahoille ei annettu laajoja privilegioita kuten ruukeille ja manufaktuureille, vaan sahojen privilegit pitivät sisällään yleensä vain perustamisluvan, jonkin verran verovapausvuosia ja metsäalueen, josta sahat saivat yksinoikeudella hankkia itselleen puuta.¹⁰⁸ Fagerön sahanomistajien pyrkimys saavuttaa edullinen asema sahalleen ja Helsingin ja Porvoon porvariston vastustus tätä vastaan vaikutti siis koko valtakunnan sahapolitiikkaan.

¹⁰³ Helsingin maistraatin pöytäkirja 21.1.1736. Economieprotocoll s. 3–11. Maistraatin pöytäkirjat 1736, CA 26. HKA

¹⁰⁴ Helsingin maistraatti Porvoon maistraatille 14.1.1736. Maistraatin kirjetoisteet 1736. Dal:16. HKA.

¹⁰⁵ Helsingin maistraatin pöytäkirja 20.3.1736. Economieprotocoll s. 60. Maistraatin pöytäkirjat 1736, CA 26. HKA

¹⁰⁶ Kuisma 1980, 236.

¹⁰⁷ Kuisma 1980, 235-236.

¹⁰⁸ Kuisma 1980, 244; Kuisma 1985, 144–145.

3.4 Laiton kaupunkäynti Fageröllä

Riippumatta siitä, miten privilegioanomusten kävi, Fageröllä käytiin kauppaa, eikä sitä suinkaan käyty kaikkien sääntöjen mukaan. Fagerön saha tuotti ensimmäisinä vuosinaan keskimäärin 200-400 toltia lautoja vuodessa, sitten noin 500 toltia vuodessa. Pääosa laudoista myytiin Tukholmaan, mutta jonkin verran tapahtui myyntiä myös Englantiin.¹⁰⁹ Vuoden 1734 metsäjärjestyksen mukaan Fagerölle oli jaettu vuosittainen tukkikiintiö ja metsäalue, josta se sai ostaa puuta. Kiintiö oli 800 tukkia Paippisten ja 300 tukkia Martinkylän kylän metsistä. Näiden metsien talonpojat myivät puunsa Fagerölle.¹¹⁰

Aikaisempi tutkimus on osoittanut, että Fagerössä, kuten monissa muissakin sahoissa, harjoitettiin laitonta maakauppaa. Talonpojat myivät sahalla puuta ja tekivät sille työtä ja maksuksi heille tarjottiin käteistä tai kauppatavaraa. Tämän lisäksi heiltä saatettiin ostaa muutakin kuin vain puuta, esimerkiksi viljaa.¹¹¹ Fagerön laudat taas lastattiin laivoihin joko itse saarella tai Eriksnäsin lastauspaikalla Sipoon saaristossa.¹¹² Markku Kuisma on tutkimuksissaan osoittanut, että monet muutkin sahat hoitivat lautojensa viennin ulkomaille itse ilman porvareita välikäsinä. Laivat lastattiin omilla lastauspaikoilla, eikä tapulikaupungissa. Helsingin seudun sahoilla tapulikaupungin ohittava kauppa oli ennemmin sääntö kuin poikkeus.¹¹³

Fagerön alkuaikoina Kauppakollegiossa (jossa siis työskenteli Fagerön omistajia) suhtauduttiin varsin ymmärtäväisesti tällaiseen toimintaan ja vaikka se oli laitonta, sitä katsottiin läpi sormien.¹¹⁴ Ja vaikka Helsingin kaupunki valitti sahojen laittomasta kaupasta ensimmäisen kerran jo vuonna

¹⁰⁹ Nyberg 1936, 209.

¹¹⁰ Nyberg 1936, 206.

¹¹¹ Kuisma 1983, 30–31; Nyberg 1936, 208; Åkerblom 1950, 300.

¹¹² Nyberg 1936, 208; Åkerblom 1950, 300–301.

¹¹³ Kuisma 1991, 44.

¹¹⁴ Kuisma 1985, 144.

1732, ei tämä tuottanut muuta tulosta kuin tehottoman käskyn lääninviskaaleille valvoa sahojen toimia. Osin sahojen kehnon valvonnan taustalla oli maaherra Stierncrantz, joka suhtautui positiivisesti sahoihin ja piti näitä alueen elinkeinoelämälle niin hyödyllisinä, että oli valmis sietämään myös niiden kaupan laittomuuksia.¹¹⁵

Tilanne oli kuitenkin Helsingin kannalta hankala. Talonpoikaiskaupassa sahat olivat täyttäneet sen tyhjiön, jonka palkkikaupan kieltäminen oli luonut. Sahojen lankut taas eivät olleet korvanneet palkkien asemaa Helsingin ulkomaankaupassa, sillä lankut eivät kulkeutuneet Helsinkiin, vaan lähtivät suoraan sahoilta ulkomaille. Ja kuten aiemmin on usein todettu, Helsingin seudun sahat eivät olleet helsinkiläisten omistuksessa. Tämä koski mitä suurimmissa määrin myös Fagerötä, joka ei koskaan ollut helsinkiläisessä omistuksessa.

1736 Helsingin porvaristo päätti valittaa, omien sanojensa mukaan jälleen kerran, sahojen laittomasta maakaupasta maaherralle. Porvariston mukaan seudun ympäröivät sahat, Fagerö mukaan luettuna, pitivät suuria varastoja tupakkaa, suolaa, rautaa, terästä, patoja ja suolakalaa. Näillä niissä ei ainoastaan maksettu puusta talonpojille vaan käytiin muutakin kauppaa, niin että talonpojat saivat tuotteita niinkin paljon, että heillä itsellään oli niitä eteenpäin myytäväksi. Samalla sahojen omistajat ostivat talonpojilta viljaa, voita, pellavaa ja hamppua enemmän kuin mitä itse tarvitsivat, eli myyntiin Tukholmaan. Tämän vuoksi Helsingin pitäjän, Sipoon, Nurmijärven, Mäntsälän, Espoon, Vihdin ja Tuusulan rahvaalla ei enää ollut ollut tarvetta tulla kaupunkiin ja jo muutaman vuoden ajan oli Helsingin talonpoikaiskauppa ollut aivan pysähdyksissä. Siksi porvaristo anoi nyt maaherralta, että sahaille annettaisiin lupa maksaa rahvaalle vain käteiselle ja he uskoivat että rahvas itsekin hyötyisi tästä, kun sahanomistajat eivät enää pakottaisi talonpojille turhaa tavaraa maksuksi.¹¹⁶

¹¹⁵ Kuisma 1991, 44–45.

¹¹⁶ Helsingin maistraatti maaherra Stierncrantzille 26.6.1736. Uudenmaan lääninhallituksen kanslian arkisto. Saapuneet kirjeet 1736. Ea:19. HMA.

Vastauksena valitukseen lääninhallitus kielsikin sahojen maakaupan, ja jotta asia olisi kaikille osapuolille selvä, tulisi kruununvoutien huolehtia siitä, että kielto julistettaisiin saarnatuoleista. Lisäksi lääninhallitus päätti, että niitä jotka ostivat tavaralla, tai vastaanottivat maksuksi tavaraa, tuli rangaista. Tämä oli porvaristolle erävoitto, mutta ei missään nimessä ratkaissut ongelmaa. Tämä osoitti myös, että linja oli tiukentumassa sahojen laitonta kauppaa kohtaan.¹¹⁷

Samana vuonna maistraatti tarttui myös lautojen laittomaan lastaukseen. Maistraatti anoi Kauppakollegiolta, että kaikkia alueen sahoja, joilla ei olisi osoittaa privilegeiota lastaukseen omalta laiturilta, velvoitettaisiin myymään lautansa Helsingin porvaristolle. Lisäksi maistraatti ilmaisi valituksessa huolensa siitä, että jotkin sahanomistajat, etenkin Carl Fredrik Nordenberg sekä haminalaiset Jacob Johan Tesche ja Carl Clayhills yrittäisivät anoa Kauppakollegiolta oikeutta suoraan laudanvientiin ja jos tällaisia anomuksia kollegiolle ilmestyisi, pyysivät porvarit, ettei näihin suostuttaisi.¹¹⁸

Ilmeisesti porvariston valituksen takana olikin juuri pelko siitä, että joku ympäröivän seudun sahanomistajista anoisi oikeutta lastaamiseen sahalla ja valitus Kauppakollegiolle oli ennaltaehkäisevä toimi. Valituksessa mainitaan etenkin Carl Fredrik Nordenberg, ja Nordenberg joutuikin Helsingin lastausriidoissa erityisen hyökkäyksen kohteeksi.¹¹⁹ Tämä oli varmasti aivan perusteltua, sillä Nordenberg omisti Helsingin lähistöllä Frugårdin sahan, jonka tuotanto lastattiin Eriksnäsin lastauspaikalla.¹²⁰ Kesällä laudanvientiriita äityi erityisen pahaksi, kun Nordenberg tilasti kolme englantilaista laivaa hakemaan lankkuja Eriksnäsisistä ja Fageröltä. Porvaristo

¹¹⁷ Kuisma 1980, 235.

¹¹⁸ Helsingin maistraatti Kauppakollegiolle 22.1.1736. Maistraatin kirjetoisteet 1736 Dal:16. HKA.

¹¹⁹ Kuisma 1980, 239; Kuisma 1983, 29.

¹²⁰ Oksanen 1991, 341.

suuttui tästä ja yritti maaherran avulla estää laivoja lähtemästä. Sillä kertaa riita kuitenkin päättyi siihen, että laivat saivat luvan lähteä.¹²¹

Samana vuonna Kauppakollegio kielsi valitusten perusteella sahojen suoran laudanviennin ja totesi, että Helsinkiin tulevien laivojen oli aina ensin mentävä kaupunkiin ja vasta sitten, jos siellä ei saisi täyttä lastia, voisivat laivat mennä sahoille, sillä edellytyksellä, että lastausta valvoi tullivirkailija.¹²² Tämä oli helposti kierrettävissä, jos sahojen lautoja ei myyty Helsinkiin, ei mikään laiva voinut saada kaupungissa täyttä lastia ja silloin laivat saattoivat purjehtia eteenpäin suoraan sahoille. Kun tähän vielä lisätään useiden sahojen erityisluvut lastaamiseen ja tehoton valvonta, niin huomataan, että Helsingin ulkomaankauppa alkoi olla ahtaalla.

Sahojen lankuista tuli lähes ainoa mahdollinen ulkomaankaupan tuote Helsingissä, mutta tämä ei hyödyttänyt helsinkiläisiä. Samalla aiemmin palkkikauppaan kytkeytynyt talonpoikaiskauppa siirtyi sahojen käsiin. Tilanne oli Helsingin kannalta huolestuttava. Mutta samalla on todettava, että Helsingin ja sahojen riidoissa nähtiin hallintokoneistossa tietty asenteen muutos. Sahoille ei annettu lupaa maakauppaan tai suoraan vientiin, vaan tällainen kiellettiin. Syy siihen, miksi laitton kauppa jatkui, oli ennemmin tehottomassa valvonnassa, kuin virkakoneiston asenteessa. Tällä kertaa olikin niin, että sahojen toiminta ei edustanut virallisen talouspolitiikan mukaista linjaa, joka suojeli kaupunkien oikeuksia. Asenne oli siis kääntymässä sahanomistajien toivoille vähemmän suosiolliseksi ja tämä saattaisi vielä ajaa Fagerön ahtaalle.

¹²¹ Nyberg 1936, 208.

¹²² KM:n ja kauppakollegion resoluutio koskien Helsingin maistraatin valitusta, jonka mukaan Fagerössä, Eriksnäsissä, Vanhankaupungin ja Tolkinkylän sahoissa harrastettiin laitonta lastaamista ulkomaille 25.11.1736. Städersnas skriv. O. Besv. Hfors vol. 38-39 RVA. Mikrofilmi, kopio FR 335. KA Sama resoluutio löytyy myös kopiona piilotettuna Carl Fredrik Nordenbergin vuosien 1726-1727 päiväkirjan kannessa. Coll 372.5. Frugård-arkisto, KK; Hornborg 1950, 128.

3.5 Kauppakonfliktin loppu

Vuoden 1736 Helsingin valitukset laitonta maakauppaa ja lastaamista vastaan saavuttivat keskushallinnossa jo vastakaikua, mutta tärkein muutos kaupungin hyväksi oli vielä edes. 1737 Uudenmaan lääni sai uuden maaherran Petter Stierncrantzin kuoltua. Uusi maaherra Axel Gyllenstierna edusti selkeästi sahoille kielteisempää linjaa kuin vanha. Lisäksi hän tunsi lääninsä olosuhteita verrattain huonosti, ja kun hänen residenssikaupunkinsa vielä oli Helsinki, oli Helsingin porvariston helppo vaikuttaa häneen.¹²³

2.11.1737 pidettiin Helsingissä raastuvankokous uuden maaherran läsnäollessa. Maaherra tiedusteli kokouksessa mikä oli kaupungin tila. Kaupungin porvaristo käytti tilaisuutta hyväkseen ja maalasi kaupungin tilasta surkean kuvan. Kaupunki oli viimeisimmän venäläismiehityksen aikana palanut ja tuhoutunut kokonaan, eikä se ollut tästä vielääkään palautunut ja tästä ei voinut syyttää muita kuin ympäröivän maaseudun sahoja. Kaupungilla ei viime vuosina ollut ollut porvariston mukaan mitään ulkomaankauppaa, sillä sahat eivät myyneet lautojaan Helsingin porvaristolle tai sitten tarjosivat näitä niin korkeaan hintaan, ettei porvariston kannattanut ostaa. Tässä yhteydessä mainittiin viime kesäinen riita Carl Fredrik Nordenbergin kanssa, kun kaupunkiin oli saapunut kolme englantilaista laivaa, jotka vaikka Helsingin porvaristo olisi halunnut myydä näille lautoja, olivat purjehtineet eteenpäin Eriksnäsiin lastattavaksi. Helsinkiläiset muistuttivat myös Kauppakollegion viimevuotisesta resoluutiosta, jossa tällainen toiminta kiellettiin.

Kun ulkomaankauppa oli tyrehtynyt, ei Helsingin porvaristolle jäänyt muuta elinkeinoa jäljelle kuin kotimaankauppa. Porvaristo oli hakenut Tukholmasta suolaa ja tupakkaa ja muitakin alueella tarpeellisia kauppatavaroita ja pyrkinyt myymään näitä rahvaalle, mutta tästäkään ei ollut viime vuosina

¹²³ Kuisma 1980, 237–238.

tullut mitään, sillä alueen sahat ja ruukit varastoivat suolaa, tupakkaa ja muita kauppatavaroita ja myivätkin näitä talonpojille, samalla ostaen talonpojilta viljaa eteenpäin myytäväksi Tukholmaan. Tämän vuoksi oikeastaan myös kotimaankauppa oli tyrehtynyt täysin.¹²⁴

Seuraavana vuonna oli taas valtiopäivien aika ja Helsingin porvaristo valitti sahoista jälleen kerran valtiopäivävalituksessaan. Valituksessa todettiin totuttuun tapaan, että kaupungin kauppa oli tyrehtynyt täysin, kun sahoilta ei saatu lautoja kaupunkiin ylläpitämään ulkomaankauppaa, ja myös talonpoikaiskauppa oli kärsinyt sahojen harjoittaman laittoman maakaupan vuoksi.

Lastaamista sahojen omilla lastauspaikoilla anottiin kiellettäväksi ja pyydettiin, että sahojen omistajia velvoitettaisiin myymään tuotantonsa tapulikaupungin porvaristolle. Tässä vedottiin vuoden 1724 purjehdussääntöön. Sen mukaan laivat oli lastattava tapulikaupungeissa, ja vasta jos niissä ei ollut saatavissa täyttä lastia, saisi purjehtia eteenpäin hakemaan lisätavaraa. Tätä sääntöä ei kuitenkaan Helsingin porvariston mukaan voinut mitenkään soveltaa sahoihin, vaan lähinnä saaristossa oleviin porvariston omiin varastoihin.

Carl Fredrik Nordenberg oli erityisen ahkera laittoman lastaamisen harrastaja ja siksi hänet mainittiin valtiopäivävalituksessa erikseen. Nordenbergin kerrottiin lastaavan Eriksnäsissä laivoja vedoten siihen, että Eriksnäsissä lastattiin Frugårdin sahassa sahattuja lankkuja ja koska mainittu saha oli rakennettu säterirusthollin maille, sitä koski aateliston privilegio suoraan vientiin. Helsingin porvariston mukaan tämä oli kuitenkin virheellinen tulkinta, sillä privilegio ei koskenut maata, vaan henkilöä ja Nordenberg ei kuulunut rälssiin.

¹²⁴ Helsingin maistraatin pöytäkirja 2.11.1737. Economieprotocoll. Maistraatin pöytäkirjat 1737, CA 29. HKA.

Lisäksi valtiopäivävalituksessa anottiin, että sahoille määrättäisiin pakolliseksi maksaa talonpojille vain käteisellä, vedoten siihen, että tavarakauppa oli porvariston privilegio. Porvaristo oli myös sitä mieltä, että keskittämällä kauppa porvaristolle, oli helpompi vahtia, että tullit maksettiin asiallisesti.¹²⁵

Helsingin valtiopäiväedustaja vuoden 1738 valtiopäivillä oli Olof Bidenius Renhorn, joka ainakin vuodesta 1736 oli toiminut kamariherra Cederströmin isännöitsijänä Fageröllä.¹²⁶ Renhorn edusti siis vastakkaisia intressejä, sekä sahaa, että kaupunkia. Valtiopäivävalitus ajaa selkeästi kaupungin etua ja kaupungin edustajahan Renhorn kuitenkin oli valtiopäivillä. Tähän aikaan hän oli kuitenkin myös Fagerön isännöitsijä.¹²⁷ Miten hän onnistui toimimaan molemmissa rooleissa, Fagerön sahan isännöitsijänä ja sahan kiivaimman vastustajan, Helsingin kaupungin, valtiopäiväedustajana? Oliko Fageröllä tähän aikaan lopetettu laitton kauppatoiminta?

Ainakin vuosien 1736 valituksissa, joista edellisessä alaluvuissa kirjoitettiin, Fagerö mainittiin muiden sahojen joukossa. Lisäksi vuoden 1738 katselmuksessa todettiin, että Fagerön tuotanto lastattiin Fageröllä,¹²⁸ joten ainakin tällaista laitonta toimintaa harrastettiin. Helsingin kaupungin valtiopäivävalituksessa ei Fagerötä kuitenkaan mainita sanallakaan, vaikka Carl Fredrik Nordenbergin vastaavasta toiminnasta valitetaan Nordenberg nimeltä mainiten. Katsoiko Renhorn voivansa edustaa vastakkaisia intressejä, kunhan hän ei sekoittanut näitä toisiinsa? Valtiopäivävalituksissa

¹²⁵ Helsingin kaupungin valtiopäivävalitus 1738. Städersnas skriv. O. Besv. Hfors vol. 38-39 RVA. Mikrofilmi, kopio FR 335. KA

¹²⁶ Ensimmäisen kerran Renhornin nimi mainitaan Fagerön asioiden yhteydessä Sipoon talvikäräjillä 1736, jossa Renhorn edustaa sahaa keskusteltaessa sahan tukinhankinta-alueen laajentamisesta. Sipoon talvikäräjät 1736. s. 461–464. Porvoon ja Hollolan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat: Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1732 KO a:56. KA.

¹²⁷ Sipoon syyskäräjät 16.10.1738. Fagerön katselmus. Uudenmaan lääninhallituksen kanslian arkisto. Sahoja ja myllyjä koskevia asiakirjoja. Hb:1. s. 46-51. HMA

¹²⁸ Sipoon syyskäräjät 16.10.1738. Fagerön katselmus. Uudenmaan lääninhallituksen kanslian arkisto. Sahoja ja myllyjä koskevia asiakirjoja. Hb:1. s. 46-51. HMA

ei muita sahoja, kuin Frugårdin sahaa mainittu erikseen, joten ehkäpä Renhorn katsoi ettei hän puuttunut yksittäisiin sahoihin puhuessaan yleisellä tasolla. Helsingin valtiopäiväedustajana hän antoi valituksen, jossa valitettiin sahojen laittomasta lastaamisesta, mutta jätti mainitsematta, että harrasti sitä itse. Asiaan lisää oman leimansa se, että 1737 Renhorn valittiin myös Helsingin pormestariksi.¹²⁹ Kysymys on mielenkiintoinen, mutta valitettavasti ainakaan ne lähteet, joita tähän tutkimukseen on käytetty, eivät selkiytä kuvaa tästä kaksoisroolista.

Helsinki sai valtiopäivävalitukselleen nyt korkea-arvoista tukea. Maaherra Gyllenstierna oli omaksunut Helsingin porvariston näkemyksen ja valtiopäiväkertomuksessaan lääninsä kaupunkien tilasta hän totesibettei Helsingillä ollut muuta vientitavaraa kuin sahojen lankut. Hänen mielestään sahoissa tapahtuva lastaaminen olisi kiellettävä kokonaan, sillä niin kauan kuin Helsinkiin saapuvilla laivoilla oli oikeus jatkaa matkaansa sahoille jos ne eivät saaneet täyttää lastia kaupungissa, niin kauan sahanomistajat kieltäytyivät myymästä lankkuja kaupungin porvaristolle.¹³⁰ Myös Porvoo protestoi sahojen laittomia kauppasuhteita vastaan vuoden 1738 valtiopäivillä.¹³¹

Kahden kaupungin maaherran tukemat valitukset tehosivat ja 10.6.1739 Kuninkaallinen Majesteetti antoi resoluution, joka ehdottomasti kielsi sahojen suoran ulkomaankaupan ja velvoitti näitä maksamaan talonpojilleen rahalla.¹³² 22.6.1739 Olof Bidenius Renhorn tiedotti voitonriemuisena Helsingin kaupungille sahanomistajien laudanviennin ja maakaupan asian ratkenneen kaupungin toivomalla tavalla.¹³³

¹²⁹ Hornborg 1950, 76.

¹³⁰ Maaherra Gyllenstiernan valtiopäiväkertomus lääninsä kaupunkien tilasta valtiopäiville 1738. Städernas skriv. O. Besv. Hfors vol. 38-39 RVA. Mikrofilmi, kopio FR 335. KA

¹³¹ Kuisma 1980, 240.

¹³² Kuisma 1980, 241–242; Kuisma 1985, 144; Kuisma 1991, 45–46.

¹³³ Olof Bidenius Renhorn Helsingin maistraatille 22.6.1739. Maistraatin saapuneet kirjeet 1739. Eal:19. HKA.

Toisin kuin aiempi sahojen ja Helsingin kaupungin välinen konflikti palkkikaupasta, kaupankäynnin konflikti päättyi sahojen häviöön. Valtio mahti antoi kaupunkien oikeuksien mennä sahojen etujen ohi. Tämä heikensi sahojen edellytyksiä muuhun, laajemmin privilegioituun teollisuuteen nähden ja vaikutti sahojen kannattavuuteen.¹³⁴

Fagerön kannattavuuteen maakaupan ja suoran lastaamisen kieltä ei kuitenkaan päässyt vaikuttamaan kauaa. Hattujen sodan aikana, 1743, venäläiset tuhosivat sahan, eikä sitä rakennettu uudelleen.¹³⁵ Hattujen sodan jälkeen myös Helsingin porvariston asenne sahoja kohtaan muuttui, kun enenevässä määrin lähialueiden sahat siirtyivät helsinkiläiseen omistukseen.¹³⁶

¹³⁴ Kuisma 1980, 244.

¹³⁵ Huhtamies 2014, 267.

¹³⁶ Kuisma 1980, 243; Kuisma 1991, 58.

4. Fagerön lähiympäristö

Fagerö sijaitsee ulkosaaristossa parinkymmenen kilometrin päässä maasta. Sijainti oli 1700-luvun oloissa tietenkin logistisesti hankala, vaikka Mikko Huhtamiehen mukaan sijainti olisi sallinut Fagerön muodostumisen Itämeren hallitsevaksi solmukohdaksi.¹³⁷ Ulkosaariston sääolot aiheuttivat kuitenkin runsaasti haittaa Fagerön sahalle. Esimerkiksi vuonna 1733 vaikeat syysmyrskyt tuhosivat osan sahan ympärillä olevista rakennuksista.¹³⁸

Sahan työtä johti hollantilainen sahamestari, aluksi sahamestari Scholwijn, myöhemmin sahamestari Henrik Schran. Tämän lisäksi sahalla työskenteli viisi työläistä ja kaksi naista.¹³⁹ Varsinaisten sahan työläisten lisäksi saha työllisti ympäröivän lähiseudun talonpoikia esimerkiksi rahdinajossa, sesonkityössä ja uitossa.¹⁴⁰

4.1 Fagerön metsät

1720-luvulla sahat kilpailivat muiden puunkäytön muotojen kanssa samoista metsistä, mikä nähtiin käsiteltäessä palkkikaupan ja Fagerön suhdetta. Fagerön sahanomistajat mm. anoivat palkinhakkuun kieltämistä sahan lähialueilla. Myöhemmin kuitenkin sahat saavuttivat selkeästi suositumman aseman ja 1734 metsäjärjestyksen jälkeen sahoille alettiin jakaa omia metsäalueita, joiden talonpojat saivat toimittaa puunsa vain omille sahoilleen. Sahat saivat siis monopoliaseman tietyn alueen metsiin. Samalla kuitenkin aikakaudella yleisen metsien loppumisen pelosta sahoille määrättiin myös vuosittaiset tukkikiintiöt, jotka määräisivät kuinka paljon metsistä sai hakata puuta sahojen käyttöön. Fagerön kiintiö oli 1100 puuta, 300 Martinkylän metsistä ja 800 Paippisten metsistä Sipoosta. Tästä

¹³⁷ Huhtamies 2014, 267.

¹³⁸ Huhtamies 2014, 267; Nyberg 1936, 207.

¹³⁹ Nyberg 1936, 206, 209.

¹⁴⁰ Kuisma 2006, 125.

määrästä sai sahattua 266 tolattia lankkuja. Kuten aiemmin todettiin Fagerön vuosituo-
tanta vaihteli 200-500 tol-
tin välillä, mutta aikakaudelle olikin
tyypillistä, että sahat ylittivät tukkikiintiönsä reilustikin valvonnan ollessa
tehotonta. Tukkien matka sahalle oli hankala, Sipoon mainituista metsistä
tukit rahdattiin joelle, sieltä ne uitettiin meren rantaan, sidottiin lautoiksi,
jonka jälkeen oli jäljellä vielä hankala merimatka Fagerölle.¹⁴¹ Fageröllä
itsellään ei sahaamiseen soveltuvaa metsää ollut.¹⁴²

Pidemmän päälle Fagerölle jaetut metsäalueet ja tukkikiintiö eivät
kuitenkaan tahtoneet riittää, joten sahalle anottiin alistettavaksi myös
Hindsbyn metsät 1735. Maaherran käskystä asia tutkittiin Sipoon
talvikäräjillä 1736. Saha-
paikalla edusti Olof Bidenius Renhorn ja Hindsby-
talonpojat sekä paikalliset säätyläiset tilanomistajat Anders
Eckerstedt ja Olof Falk.

Eckerstedt ja Falk ottivat käräjillä aktiivisen roolin ja väittivät myös
naapuriensa puolesta, ettei Hindsbyssä ollut tarpeeksi metsää, jotta sitä olisi
riittänyt sahalle, päin vastoin, puuta riitti hä-
din tuskin alueen tilojen
tarpeisiin. Tilanne oli sellainen, että puu oli nyttemmin haettava jopa puolen
tai enemmänkin peninkulman päästä. Lautakunnan jäsenet tukivat näiden
näkemyksiä ja kertoivat, että alueen metsät olivat sahaukseen kelpaamattomia
mänty- ja kuusimetsiä ja, että muutenkin hakkuut olisivat hankalia, sillä alue
oli mäkistä.

Eckerstedt oli aiemmin lähettänyt kirjeen maaherranvirastolle, jossa hän oli
kertonut alueen olevan runsasmetsäisen ja sisältävän paljon sahaukseen
soveltuvia tukkeja ja Fagerön olevan lähin saha, jonne tukit kannattaisi
myydä. Tätä lausuntoa Eckerstedt piti nyt virheellisenä ja kertoi
kirjoittaneensa sen lähinnä kamariherra Cederströmin painostuksesta.¹⁴³

¹⁴¹ Kuisma 1991, 49; Nyberg 1936, 206.

¹⁴² Åkerblom 1950, 318.

¹⁴³ Sipoon talvikäräjät 1736. s. 461–464. Porvoon ja Hollolan tuomiokunnan renovoidut
tuomiokirjat: Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1732 KO a:56. KA.

Cederströmin painostus, samoin kuin koko anomus lisämetsästä kertoo sahan kärsineen puupulasta. Vielä samana vuonna 1736 Olof Bidenius Renhorn anoi tukkikiintiötä Okkoisten metsään, joka oli jaettu Kirkonkylän sahalle, joko rinnakkain Kirkonkylän kanssa tai Kirkonkylän sijaan, Renhornin mukaan Kirkonkylän sahalla oli muutenkin riittävästi puuta.¹⁴⁴

Mitä voidaan päätellä siitä, että Hindsbyn asukkaat olivat sitä mieltä, ettei alueelta löytynyt sahaukseen sopivaa puuta? Aiemman tutkimuksen mukaan talonpojat suhtautuivat usein myötämielisesti sahoihin ja pitivät mahdollisuutta tukkikauppoihin tervetulleina, sillä nämä tarjosivat mahdollisuuden lisäänsioihin.¹⁴⁵ Oliko talonpoikien nihkeän asenteen taustalla todellinen puupula, vai pidettiinkö Fagerön sijaintia niin hankala, ettei puun myymistä sinne pidetty kannattavana? Tähän kysymykseen ei tutkimukseen käytetyt lähteet anna vastausta.

4.2 Fagerön ensimmäinen katselmus

Fagerölle pidettiin kaksi katselmusta. Ensimmäinen järjestettiin 9.6.1736, sillä 9.1.1736 maaherra Petter Stierncrantz oli antanut käskyn tutkia Porvoon kihlakunnan sahat ja niiden metsät. Tällöin sahan omisti kamariherra Sven Cederström, jonka puolesta katselmuksessa oli paikalla Olof Bidenius Renhorn. Sahan metsäalueisiin kuulu tällöin Martinkylän, Paippisten ja Hintsbyn¹⁴⁶ kylien metsät, jotka olivat lähimpänä sahaa, ja jotka olivat myös ainoat kylät, jotka sijaitsivat niin lähellä sahaa, että niistä pystyi toimittamaan puuta sahalle, ainakin katselmuksen pitäjien mielestä. Katselmuksen piti varatuomari Carl Johan Jägerschiöld, mukanaan kapteeni Conrad Bidsten, nimismies Lorenz Winblad ja kolme lautamiestä.

¹⁴⁴ Olof Bidenius Renhorn maaherra Stierncrantzille 21.12.1736. Uudenmaan lääninhallituksen kanslian arkisto. Sahoja ja myllyjä koskevia asiakirjoja. Hb:1. s. 500. HMA

¹⁴⁵ Kuisma 1983, 92–93.

¹⁴⁶ Ilmeisesti aiemmin käsitelty Hindsby.

Katselmusmiehet olivat keskustelleet kaikkien mainituista metsistä kiinnostuneiden kanssa, paitsi Anders Eckerstedtin. Lisäksi he olivat tutkineet sahalle määrätyt metsät, etenkin selvittäen niiden sijainnin suhteessa sahaan ja niiden riittävyyden ottaen huomioon kylien asukkaiden kotitarvepuun ja sahan pitkäaikainen raaka-aineen tarve.

Katselmusmiehet totesivat Martinkylän metsät kovin tuhoa kärsineiksi, sillä niissä oli suoritettu runsaasti palkkien ja sahatukkien hakkuuta ja lisäksi metsäpalot olivat verottaneet metsiä. Siksi tältä alueelta ei voitu sahalle määrätä enempää kuin 300 puuta vuodessa, jotka jaettiin kylän yhdeksän tilan välillä. Kirkonkylän sahan edustaja oli vuoden 1732 Kirkonkylän sahan tutkimuksessa varannut osan Martinkylän metsistä sahan käyttöön, mutta tämä alue annettiin nyt Fagerölle sillä perusteella, että Fageröllä ei ollut omaa metsää, kun taas Kirkonkylällä sitä oli runsaasti.

Myös Paippisten kylän metsät todettiin harventuneiksi palkin- ja sahatukin hakkuun jäljiltä, mutta metsät olivat Martinkylää laajemmat, joten vuosittaiseksi puukiintiöksi asetettiin 800 jaettuna kylän 13 tilan välillä.

Martinkylän ja Paippisten metsien etäisyys sahasta oli 3,5 peninkulmaa. Tukit saatiin sahalle rahtaamalla ne ensin 0,75 peninkulman päähän joelle, josta niitä uitettiin jokea 1,25 peninkulmaa merenrantaan, jossa sahan palkolliset vastaanottivat ne ja uittivat saarelle lautoissa kahden ja puolen peninkulman matkan.

Hindsbyn metsät taas olivat katselmusmiesten mukaan enimmäkseen vuoria, soita ja jorpakkoa. Parhaat tukit kasvoivat vuorilla, josta niitä ei saanut kuljetettua. Soille taas ei päässyt liikkumaan kuin kovimpaan talviaikaan. Kaiken kaikkiaan näistä metsistä oli hakattavissa enintään sata puuta vuodessa kolmen tai neljän vuoden ajan ja tämä ja se, että tämä kylä oli melko lailla asumaton, huomioiden Hindsbystä ei Fagerölle annettu puukiintiötä. Näin ollen Fagerön puukiintiöksi vakiintui 1100 puuta, joista oli

saatavissa 1500 tukkia, joista kaksi lautaa tukilta, mikä tarkoitti 266 toltin vuotuista tuotantoa sahalle.

Tähän Olof Bidenius Renhorn protestoi. 266 toltin vuosittainen tuotanto ei riittäisi sahalle, tällä sahaa ei voisi ylläpitää. Tämän jälkeen hän esitteli laskelman, jonka mukaan saha tarvitsi vuosittaisen 3000 tukin kiintiön, josta voisi sahata 500 tolttia. Tämä määrä riittäisi takaamaan kamariherra Cederströmile kohtuullisen tulon sahasta. Siksi hän anoi, että Hindsbystä kuitenkin määrättäisiin sahalle kiintiö ja, että myös Okkoisten kylästä määrättäisiin kiintiö sahalle. Okkoisten kylä oli määrätty Kirkonkylän sahalle, mutta Renhornin mukaan puuta riitti molemmille sahoille. Katselmusmiesten mukaan Okkoisten kylä asukkailla ei kuitenkaan ollut mahdollisuutta kuljettaa puuta sahalle.

Tämän jälkeen keskusteltiin puun hankinnasta. Sahan puut oli jaettu kylien tilojen kesken ja Renhorn toivoi, että jos jokin tila ei halunnut tai kyennyt toimittamaan puuta sahalle, annettaisiin tilan kiintiö muulle, halukkaalle tilalle. Talonpojat suostuivat tähän menettelyyn. Talonpojat taas halusivat korkeamman hinnan tukeilleen, kuin mitä olivat aiemmin saaneet, sillä he joutuivat hakemaan puun yhä kauempaa sahalta. Tähän Renhorn ei kuitenkaan katsonut voivansa suostua, sillä hänen mielestään maksettu hinta oli jo melko korkea ja sitä paitsi suuri osa talonpoikien toimittamista tukeista olivat olleet käyttökelvottomia.

Lopulta todettiin vielä, ettei sahalle määrätyissä kylissä ja metsissä ollut rälssitiloja tai mastopuita tai muitakaan puita, joita kuninkaan tarpeisiin voitaisiin käyttää. Tiedossa ei myöskään ollut, että alueella olisi ollut käyttämättömiä malmi- tai mineraaliesiintymiä. Lähin ruukki oli Forsbyn ruukki ja tämä sijaitsi niin kaukana, ettei sen toiminta millään tavalla häiriintynyt sahan toiminnasta. Alueella ei ollut niin paljon metsää, että sinne olisi voinut perustaa lisää sahoja, joten mahdollisia tulevia sahoja ei tarvinnut huomioida. Mitään rajariitoja ei metsistä ollut enää käynnissä ja ruotujakolaitoksen metsistä ne olivat raja-aidoilla erotetut. Sahan

toiminnassa ja metsän jaossa ei siis joutunut huomioimaan muiden yritysten tai kruunun etuja, vaan alueen puusta sahan kanssa kilpailivat ainoastaan lähiseudun talonpojat. Muuten todettiin, ettei sahasta ollut alueella mitään häiriötä, sillä se sijaitsi merellä saarella.¹⁴⁷

Katselmus vahvistaa käsitystä siitä, että puun hankkiminen sahalle oli hankalaa. Toisaalta virallinen määrätty tukkikiintiö oli sahan kulujen kattamiseksi riittämätön varsinkin ottaen huomioon sahan hankala sijainti. Markku Kuisman ja Paul Nybergin mukaan sahan vuosituotanto oli kuitenkin 200-500 tolattia, niin että isoimmat tuotantoluvut kohdistuivat myöhempiin vuosiin.¹⁴⁸ Tästä voi siis päätellä, että virallisia kiintiöitä ylitettiin reilusti ja, että vaikka metsäkatselmuksissa metsän katsottiin olevan heikossa kunnossa, siitä kuitenkin löytyi vielä runsaasti kelvollista puuta. Kovin suurta konfliktia ei siis puun käytöstä syntynyt sahan ja lähialueen talonpoikien välillä, puu riitti talonpoikien kotitarvekäyttöön ja sahalle myytäväksi.

Muuten Fagerön sijainti oli sellainen, ettei kellään ollut vuonna 1736 valittamista sitä vastaan. Mitään alueen resursseista kilpailevia muita laitoksia ei löytynyt, jollei mukaan lasketa Kirkonkylän sahaa, joka oli kiinnostunut samoista metsistä kuin Fagerö. Fagerön omistajat eivät kuitenkaan onnistuneet samaan osuutta Kirkonkylän Okkoisten metsään, ilmeisesti lähinnä siksi, ettei tukkien kuljetusta sieltä Fagerölle pidetty logistisesti mahdollisena.

4.3 Fagerön toinen katselmus

Fagerön toinen katselmus suoritettiin useiden asianosaisten läsnä ollessa 16.10.1738 Sipoon talvikäräjillä. Olof Bidenius Renhornin ollessa Tukholmassa valtiopäivillä sahaa edusti katselmuksessa Gindrich Barck. Sahan omisti edelleen panttina kamariherra Sven Cederström.

¹⁴⁷ Fagerön katselmus 9.6.1736. Uudenmaan lääninhallituksen kanslian arkisto. Sahoja ja myllyjä koskevia asiakirjoja. Hb:1. s. 501–506. HMA

¹⁴⁸ Kuisma 1983, 202–203; Nyberg 1936, 209.

Sahan todettiin olevan hollantilaistyylinen tuulivoimalla toimiva saha saarella. Sahan oli rakentanut kauppaneuvos Erland von Caméenin kustannuksella linnoitusluutnantti Carl Fredrik Nordenberg ja se oli valmistunut 1728. Tämän jälkeen keskusteltiin sahan vapaavuosien määrästä, sahoillehan oli tapana antaa perustamisvaiheessa jokin määrä vapaavuosia. Katselmusjoukko oli siinä käsityksessä, että jokin määrä vapaavuosia sahalle oli kärkeillä aikoinaan myönnetty, mutta näitä ei ollut koskaan kollegiotasolla vahvistettu. Vapaavuosien määrästä jäätin epävarmuuteen, eikä Barckillakaan ollut esittää asiassa minkäänlaista dokumenttia. Joka tapauksessa vapaavuosia uskottiin olevan vielä jäljellä eikä sahan lopullista verollepanoa ollut vielä tapahtunut, osin koska alueen metsäjako ei vielä ollut lopullisesti valmis, eikä siis vielä tiedetty mikä sahan lopullinen vuosittainen tuotanto tulisi olemaan.

Katselmus vahvisti myös aiemmin sovitun metsäjaon. Sahalla oli oikeus ostaa vuosittain Martinkyän kyläläisiltä 300 puuta ja Paippisista 800 puuta, omaa metsää ei sahalla ollut. Puut rahattiin merenrantaan ja uitettiin sieltä saarelle. Kiintiöidystä puusta oli vuosittain sahattavissa 266 toltia lankkuja, mikä ei sahanomistajien mukaan riittänyt ylläpitämään sahaa. Tässä yhteydessä mainittiin, että saha oli anonut lisäkiintiöitä Okkoisten kylästä, mutta tästä asiasta ei vielä ollut tullut päätöstä.

Konttorikirjuri Barck kertoi kuitenkin vuosittaisen tuotannon olleen 300-500 toltia 18, 20, 24 ja 25 jalan ja kahden tuuman paksuisia lankkuja, riippuen tuuliolosuhteista. Lankuista yksi lasti oli viety Englantiin, loput Tukholmaan. Lastaus tapahtui Fageröllä.

Kukaan paikalla olevista ei nyt katselmuksessa valittanut Fagerölle jaetun metsän määrästä. Vuoden 1736 metsäjako oli ottanut huomioon puukiintiötä määrätessään sen, että puun tuli tulevaisuudessakin riittää sekä talonpoikien kotitarpeeseen että sahalle ja oltiin yhtä mieltä siitä, että näillä kiintiöillä puu riitti. Alueen talonpojat tosin huomauttivat, että aiempien hollantilaisten palkkien hakkuu ja nykyinen sahaus oli verottanut metsiä jo sen verran, että

jos Fagerö todella tarvitsi lisää puuta, olisi sitä hankittava aika kaukaa ja siksi uusi metsäjako olisi tarpeen.

Muuta kilpailua alueen puista ei ollut. Lähimmät ruukit, Forsby ja Fagervik sijaitsivat kohtalaisen kaukana ja kuninkaan tarpeisiin ei alueelta löytynyt mastopuita tai muutakaan puuta. Laitoksesta ei tiedetty siis aiheutuvan paikkakunnalle tai kruunulle mitään haittaa, joten sen olemassaolo riippui lähinnä puun riittävydestä.

Saha oli perustettu saarelle, joka alunperin oli autio. Koska saha sijaitsi tällaisella saarella ja toimi tuulella, siitä ei katsottu olevan juuri mitään haittaa lähimmille naapureilleenkaan, jotka eivät siis kovin lähellä olleet. Tässä yhteydessä otettiin kuitenkin esille, että osa asukkaista oli valittanut siitä, että Paippisten ja Martinkylän asukkaiden uittaessa keväisin tukkeja jokea pitkin merenrantaan, olivat tukit aiheuttaneet vaurioita kylien jokea vastaan oleville pelloille, niityille, siemen- ja heinäkasveille ja aidoille. Katselmuksen pitäjät huomauttivat, että tällainen vaurioittaminen aiheuttaisi korvausvelvollisuuden ja Martinkylän ja Paippisten asukkaat lupasivat olla jatkossa varovaisempia.

Jotkin asukkaat Mastbyssa, Kalkbäckissä ja Skräddarbyssa taas valittivat, että keväisin tukkien tullessa merenrantaan, ne saattoivat jäädä liian pitkiksi ajoiksi makaamaan heidän kalavesilleen. Barck lupasi tällöin, että palkit pyritäisiin jatkossa mahdollisimman pian uittamaan Fagerölle, ja ettei niitä varsinkaan kalojen kutuaikoina jätettäisi lojumaan rannalle. Valittajat tyytyivät tähän lupaukseen.

Paippisten ja Martinkylän laidunmaille sahan puunhankinnasta ei ollut mitään haittaa, sillä metsät, joista puut hakattiin sijaitsivat niin kaukana ettei niissä mitään laiduntamista tapahtunut.

Tämän keskustelun jälkeen kaikki asianosaiset olivat katselmukseen tyytyväisiä, eikä valituksia enää ilmaantunut.¹⁴⁹

Fagerön sijainti oli ehkäpä suurin haittatekijä sahalle, mutta siitä oli myös hyötyä. Yksinäisellä saarella sijaitseva saha ei häirinnyt ketään.

Lähinaapureiden valituksetkin liittyivät lähinnä jokakeväiseen tukinuittoon ja siitä rantatiluksille ja –vesille aiheutuviin haittoihin. Sen sijaan vesisahoilla yleisestä kilpailusta lähialueiden muiden toimijoiden kanssa vesivoimasta ei voinutkaan tulla ongelmaa Fagerölle, koska kyseessä oli tuulisaha.¹⁵⁰

Lähiympäristön kannalta suurin ongelma Fagerön suhteen oli puun riittävyys. Aiemmin on jo todettu, että Helsingin seudulle ei 1700-luvun puolivälin aikoihin enää voinut perustaa uusia sahoja, sillä niille ei yksinkertaisesti olisi riittänyt metsiä.¹⁵¹ Molemmissa Fagerön katselmuksissa kävikin ilmi, ettei puuta riittänyt kuin rajoitettua kiintiötä varten. Toisaalta ongelmaksi muodostui taas sahan sijainti, monet metsät sijaitsivat aivan liian kaukana Fageröstä, jotta niistä olisi voinut viedä puuta Fagerölle.

Loppujen lopuksi sahan sijainti saarella vaikutti ratkaisevasti myös sahan kannattavuuteen. Ulrik Rudenschöld totesi 1738 että ottaen huomioon sahan rakennuskustannukset hankalalle paikalle ja tukkien hankala kuljetusmatka, saha ei tuottanut voittoa, jos ei mennyt tappiollakaan.¹⁵²

Seuraavan kerran kun maaherra tilasi kuvauksen Uudenmaan läänin sahoista vuonna 1746, ei Fageröstä ollut muuta mainittavaa kuin, että Fagerön

¹⁴⁹ Sipoon syyskäräjät 16.10.1738. Fagerön katselmus. Uudenmaan lääninhallituksen kanslian arkisto. Sahoja ja myllyjä koskevia asiakirjoja. Hb:1. s. 46-51. HMA

¹⁵⁰ Kuisma 1985, 141.

¹⁵¹ Tällä ei tarkoiteta sitä, etteikö metsiä olisi ollut, vaan sitä, että metsissä ei ollut tarpeeksi suurta puuta sahoille. Blåfield 2005, 27.

¹⁵² Åkerblom 1950, 320.

saarella Sipoossa sijaitsi aikanaan tuulivoimalla käyvä saha, mutta tämä tuhottiin kokonaan viimeisimmän venäläismiehityksen aikoihin.¹⁵³

¹⁵³ Kuvaus Porvoon kihlakunnan sahoista. 11.8.1746. Uudenmaan lääninhallituksen kanslian arkisto. Sahoja ja myllyjä koskevia asiakirjoja (1733-1833). Hb:2. s. 1411-1414. HMA.

5. Johtopäätökset

Fagerön Sipoon ulkosaaristossa sijaitseva saha sai alkunsa suunnitelmasta rakentaa laaja-alainen 33 tehtaan kompleksi saarelle. Suunnitelman ainoa toteutunut osa oli saha. Suunnitelma yritettiin pitää salaisena, mutta silti se pääsi ainakin Magnus Otto Nordenbergin mukaan julkisuuteen ja aiheutti runsaasti vastustusta.

Magnus Otto Nordenberg viittasi Fagerön suunnitteluvaiheen aikana kirjoittamissaan kirjeissä useasti Fagerön suunnitelman kohtaamaan vastustukseen, mutta jätti kertomatta kuka vastusti ja koskiko vastustus koko suunnitelmaa vai vain sahaa. Tätä tutkimusta varten olen selannut Fagerön myöhemmissä vaiheissa kiivaimman vastustajan, Helsingin kaupungin, maistraatin kirjeenvaihdon ja kokousten pöytäkirjat sekä valtiopäivävalitukset vuosilta 1726-1730, joissa ei mainita Fagerön suunnitelmia lainkaan. Tämän tutkimuksen perusteella jääkin epäselväksi, tunnettiinko Fagerön teollisuuskompleksin suunnitelmia lähipiiriä laajemmin ja miten niihin suhtauduttiin.

Huomioon ottaen Magnus Oton toistuvat maininnat kirjeissään heidän vastustajiensa aiheuttamista hankaluuksista on kuitenkin uskottavaa, että varhaisessa vaiheessa toimet Fageröllä herättivät epäluuloa, riippumatta siitä oliko kyseessä vain epäluulo sahaa kohtaan vai koko suunnitelmaa. Hän mainitsee kirjeissä, että vastustajat olivat heidän naapureitaan, mutta ei nimennyt näitä tarkemmin. Vastustajat pyrkivät estämään suunnitelman vaikuttamalla Fagerön rahoittajaan Erland von Caméeniin. Fagerön alkuvaiheesta voidaan siis päätellä, että suunnitelma herätti vastustusta, vastustajien taistelukeinot, ja sen että vastustajat olivat saaren lähialueilta, mutta esimerkiksi miksi ja miten laajaa laitosta vastustettiin ei Magnus Oton kirjeiden tai muidenkaan lähteiden perusteella voi päätellä.

Loppujen lopuksi suunnitelmasta toteutui vain hienoteräinen saha. Hienoteräiset sahat olivat verrattain uusia laitoksia Etelä-Suomessa ja siksi

niiden asema ja oikeudet olivat vielä määrittelemättä. Fagerön sahan taustavoimat osallistuivat paikallisella ja valtakunnallisella tasolla aktiivisesti sahaliikkeen aseman määrittelemiseen ja sen omistajien osuus tässä oli koko valtakunnankin tasolla merkittävä.

1700-luvulla puu ja siitä jalostetut tuotteet olivat Etelä-Suomen ainoita merkittäviä vientituotteita. Helsingin seudulta vietiin Hollantiin palkkeja, jotka olivat sahoille tarkoitettuja tukkeja. Nouseva sahaliike Fagerö mukaan luettuna vaikutti tähän aiempaan kauppaan. Kun aiemmin oli viety puuta raaka-aineeksi Hollantiin, nyt syntyneet sahat tarjosivat mahdollisuuden jalostaa raaka-aine kotimaassa, mikä nosti puun hintaa ja jätti jalostusvoiton kotimaahan. Tämä sopi viralliseen talouspolitiikkaan erinomaisesti, sillä se korosti jalostetun tavaran vientiä raaka-aineiden sijaan. Tämän vuoksi nouseva sahateollisuus saavutti hallinnon suosion ja palkkikauppa joutui ahtaalle. Helsingin palkkikauppa ja Fagerön saha kilpailivat samasta resurssista, eli lähimetsien puusta ja tämän vuoksi Fagerölle oli eduksi päästä eroon palkkikaupasta.

Fagerön omistajat lobbasivatkin sekä kulisseyssä että julkisesti palkkikauppaa vastaan pyrkien saamaan sen kielletyksi. Virallisesti he kertoivat vastustavansa palkkikauppaa sen vuoksi, että kyseessä oli raaka-aineen vientiä, mikä oli haitallista isänmaalle, mutta todellisuudessa lienee ollut kyse kilpailun eliminoimisesta. Lisäksi he viittasivat 1700-luvulla yleiseen huolen aiheeseen metsien riittävydestä, palkkikauppaa oli rajoitettava, jotta metsiä riittäisi hyödyllisempään toimintaan. Oli varmasti parempi taktiikka kertoa ajavansa valtion kuin omia etujaan.

Helsingin palkkikauppiat taas yrittivät puolustaa elinkeinoaan vakuuttamalla, että puuta riitti sekä sahoille että palkkikauppiaille. Palkkikauppiat tiesivät olevansa heikommissa asemassa kuin sahat, joten heidän ei sahojen tavoin kannattanut hyökätä kilpailijaa vastaan vaatimalla näiden toiminnan kieltämistä, sen sijaan vakuutus yhteiselon mahdollisuudesta oli järkevämpää.

Hyvin konkreettisestikin palkkikauppiaat pyrkivät toimimaan yhteistyössä Fagerön sahan kanssa, kun 1729 Fagerö osti helsinkiläisiltä palkkikauppiailta Tomas Uhrwäderiltä ja Hans Sundilta palkkeja. Tämä yhteistyö päättyi kuitenkin käräjille palkkikauppiaiden jäätyä ilman maksua tuotteistaan. Tämä ei varmasti rohkaissut jatkamaan yhteistyötä sahojen kanssa, mutta samalla oli myös sahoille epäedullista ostaa puuta palkkikauppiailta, hehän olivat turha välikäsi, kun puun saattoi yhtä hyvin ostaa suoraan talonpojilta.

1733 palkkikauppa lopulta kiellettiin. Alueen sahat olivat onnistuneet eliminoimaan kilpailevan puuteollisuuden. Tässä oli kuitenkin ennemmin kyse siitä, että sahat tarjosivat vaihtoehdon vanhemmalle puuteollisuudelle, josta ei hallinnossa pidetty, kuin sahanomistajien aktiivisen lobbaamisen tuloksesta.

Palkkikaupan loppu ei lopettanut Helsingin porvariston ja sen lähialueen sahojen, siis myös Fagerön, riitoja. Tilalle tulivat riidat kaupankäynnistä. Helsinki oli palkeissa menettänyt ainoan merkittävän ulkomaankaupan tuotteensa, eivätkä sahojen lankut korvanneet näitä, sillä sahanomistajat myivät lankkunsuoraan ulkomaille ilman välikäsiä ja lastasivat nämä omilla lastauspaikoillaan ulkomaisiin laivoihin. Samalla sahat varastivat osuuden kaupungin kotimaankaupasta maksamalla puuta tuoville ja työtä tekeville talonpojille rahan sijasta tavaralla ja ostamalla näiltä myös maanviljelystuotteita. Kaikki tämä oli laitonta ja kaikkea tätä harrastettiin mitä suurimmissa määrin Fageröllä.

Sahojen aseman ja oikeuksien ollessa vakiintumattomia, Fagerön sahanomistajat pyrkivät saavuttamaan sahalleen merkittäviä kaupankäynnin erityisoikeuksia anomalla privilegioita sahalle. Tässä he vetosivat taas sahan hyödyllisyyteen raaka-ainetta jalostavana laitoksena ja siihen, että laitos käytti uutta teknologiaa. Privilegiot olisivat käytännössä laillistaneet jo aiemmin sahalla harrastetun laittoman kaupan. Samalla privilegiot olisivat toiminut ennakkotapauksena, joka olisi johtanut siihen, että myös muut sahat

olisivat saaneet vastaavia oikeuksia. Tämä johti anomusten vahvaan vastustamiseen Helsingissä. Lopulta privilegioanomukset hylättiin. Tämäkin tuli toimimaan ennakkotapauksena, sillä se ettei Fagerölle annettu kaupankäynnin privilegioita, johti siihen ettei mikään muukaan saha sellaisia saanut.

Privilegioanomustensa kautta Fagerön sahanomistajat vaikuttivat ratkaisevalla tavalla valtakunnan sahapolitiikkaan. Mutta miksi juuri Fagerön omistajat ryhtyivät anomaan privilegioita? Osaltaan taustalla saattoi olla se, että Fagerön omistajat olivat Tukholmalaista virkamieseliittiä tai säätyläistöä, joka liikkui eliitin joukossa vaivattomasti. Heille anomusten tekeminen oli helppoa ja luonnollista. Muuten Suomen sahoissa tukholmalaiset omistajat olivat harvinaisia.¹⁵⁴ Toisaalta on myös hyvin mahdollista, että hankalan sijaintinsa vuoksi Fagerö tarvitsi enemmän privilegioita kuin muut tullakseen kannattavaksi.

Vaikka Fagerölle ei myönnetty kaupankäynnin privilegioita, laitton kaupankäynti jatkui. Helsingin porvaristo valitti tällaisesta toiminnasta usein. Valituksissa vedottiin ennen kaikkea siihen, että laitton lastaaminen ja maakauppa oli kaikkia kaupan sääntöjä ja kaupunkien privilegioita vastaan ja siksi tällaisen toiminnan tulisi loppua. Sahat olivat Helsingin porvariston mukaan yksinkertaisia laitoksia, jotka tuottivat hyvin, eivätkä siksi tarvinneet kannattaakseen mitään erityisoikeuksia, toisin kuin monet monimutkaisemmat laitokset, kuten manufaktuurit ja ruukit. Lisäksi vedottiin Helsingin heikkoon tilanteeseen ja väitettiin, että väistämätön tuho odottaisi kaupunkia, jos laitton kauppa jatkuisi. Myös isänmaan etu oli esillä valituksissa, laillinen kauppa tuotti porvariston mukaan paremmin veroja ja tullimaksuja.

Toisaalta Fagerön laitonta maakauppaa kannatettiinkin. Kaupan piiriin päässeet talonpojat olivat iloisia voidessaan ostaa tavaraa samalla kun veivät

¹⁵⁴ Kuisma 1983, 34.

sahalle puuta. Heitä huoletti ainoastaan se, että tavarahan tuli olla laadukasta ja sitä tuli myydä samaan hintaan kuin kaupungissakin, sekä se että saha saattaisi alkaa pakottaa talonpojille maksuksi puusta enemmän tavaraa kuin nämä tarvitsivatkaan. Mielenkiintoista on, että Helsingin porvaristo vastustaessaan maakauppaa vetosi siihen, että talonpoikien kannalta oli parempi tulla kaupunkiin ostoksille. Näkemykset siitä, mistä talonpojat hyötyivät, vaihtelivat siis suuresti.

Loppujen lopuksi sahojen laitton lastaaminen ja maakauppa kiellettiin ehdottomasti. Tällä kertaa kaupungin edut ja jo vakiintuneet privilegiot painoivat vaa'assa enemmän kuin uuden teollisuuden haaran edut. On huomattava, että riidellessään kaupankäynnin oikeuksista, Helsingin kaupunki ei enää puhunut mistään rinnakkaiselon mahdollisuudesta sahojen kaupankäynnin kanssa, toisin kuin puolustaessaan palkkikauppaa. Tässä riidassa Helsinki oli vahvemmilla kuin aiemmassa, joten kannatti olla aggressiivisempi.

Helsingin kaupungin ja Fagerön sahan välisissä riidoissa mielenkiintoinen hahmo oli Helsingin pormestari ja Fagerön isännöitsijä Olof Bidenius Renhorn. Samalla kun Renhorn vastusti kiivaasti sahojen laitonta kauppaa valtiopäivillä, hän hoiti Fagerötä, jossa laittomia toimia harrastettiin. Renhornin kaksoisrooli on mielenkiintoinen, mutta tässä tutkimuksessa käytetty materiaali ei avaa asiaa tarkemmin. Jatkossa tällaisen kaksoisroolin tutkiminen voisi kuitenkin olla mielenkiintoista.

Helsingin porvaristo kävi kiivaimmat riidat Fagerön sahanomistajien kanssa. Sen sijaan Fagerön välittömällä naapureilla ei ollut juuri mitään pahaa sanottavaa sahasta. Sahan sijainti yksinäisellä saarella johti siihen, ettei se häirinnyt muita. Alueella ei ollut juurikaan kilpailevaa teollisuutta. Ainoat välittömät ongelmat aiheutuivat joen rantatiluksille ja rantavesien kalastusalueille tukkien kuljetuksesta saarelle.

Kun tarkastellaan Fagerön ja sen välittömän lähiympäristön suhdetta, nousee suurimmaksi ongelmaksi puun riittävyys. Fagerö oli jatkuvassa puupulassa, kun taas lähistön talonpojat olivat sitä mieltä, että metsävaroja oli niukalti ja niitä tuli käyttää säästäen. Tämäkään kiista ei muodostunut kuitenkaan kovinkaan suureksi, sillä Fagerölle riitti puuta usein enemmänkin kuin mitä viralliset kiintiöt antoivat myöten.

Kaiken kaikkiaan Fagerön sahan historia antaa mielenkiintoisen kuvan uuden hienoteräisen sahan sopeutumisesta ympäristöönsä. Uusi yritys törmäsi vanhoihin, ja etupiirijako oli tehtävä uudestaan. Fagerön tapauksessa vastakkain olivat lähimmän tapulikaupungin porvaristo ja sahanomistajat, kun taas välittömän lähiympäristön kanssa ei suuria selkkauksia tullut. Saavutetusta asemastaan Fagerön saha ei hyötynyt pitkään, sillä se tuhottiin 1743, oltuaan toiminnassa alle 15 vuotta.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Arkistolähteet

Kansallisarkisto, Helsinki, KA

Städernas skriv. O. Besv. Hfors vol. 38-39, FR 335,
mikrofilmkopiot

Porvoon ja Hollolan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat.

Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1732, 1736.

Helsingin kaupunginarkisto, Helsinki, HKA

Maistraatin arkisto

Maistraatin pöytäkirjat 1726-1730, 1736, 1737

Saapuneet kirjeet 1726-1730, 1731, 1736, 1739

Kirjetoisteet 1726-1730, 1736

Hämeenlinnan maakunta-arkisto, Hämeenlinna, HMA

Uudenmaan lääninhallituksen kanslian arkisto

Saapuneet kirjeet 1731, 1736

Sahoja ja myllyjä koskevat asiakirjat

Sahoja ja myllyjä koskevat asiakirja (1733-1833)

Kansalliskirjasto, Helsinki, KA

Frugård-arkisto

Coll 372.1 Johan Eriksson Nordberg

Coll 372.3 Carl Fredrik Nordenberg

Coll 372.5 Carl Fredrik Nordenberg

Coll 372.53 Carl Fredrik Nordenberg

Kirjallisuus

Ahvenainen, Jorma: Kaupankäyntiä maantieteen ehdoilla. Suomen kauppayhteydet Keski-Eurooppaan keskiajalta 1800-luvulle. Teoksessa Suomi Euroopassa. Talous- ja kulttuurisuhteiden historiaa Toim. Mauno Jokipii. Atena Kustannus Oy: Jyväskylä 1991, 123–158.

Alho K.O: *Läntinen tutkijakunta ja sen toiminta vuosina 1725–1727. Eräs Suomen jälleenrakennustyön vaihe isonvihan jälkeen.* Historiallisia tutkimuksia XXVI. Suomen historiallinen seura: Helsinki 1940.

Blåfield, Martti: Nordenskiöldit tieteentekijöinä. Teoksessa Alikartano Frugård. Opas Toim Lea Värtinen. Museovirasto: Helsinki 1998, 22–40.

Blåfield, Martti: Magnus Otto Nordenberg. Artikkelikansallisbiografiassa, 1999, löytyy osoitteesta <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/7409/>. 29.11.2015.

Blåfield, Martti: Carl Fredrik Nordenskiöld. Artikkelikansallisbiografiassa, 2006, löytyy osoitteesta <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/409/> 29.11.2015.

Blåfield, Martti: Naarkosken saha 1734-1829 ja 1891-1962. Teoksessa Naarkosken saha. Hyödyn aikakaudesta nykyaikaan Toim. Martti Blåfield. Mäntsälän Saha Oy: Mäntsälä 2005, 13-80.
Bäck, Kalle: Skogspolitik och bondeopposition 1734-1756. Teoksessa Skog och brännvin. Studier i näringspolitiskt beslutsfattande i Norden på 1700-talet Kirjoittanut Kalle Bäck, Harald Gustafsson, Jon Herstad, Jens Holmgaard, Markku Kuisma,

Maud Molander, Ilkka Mäntylä, Øystein Rian ja Gustav Grunde Sætra. Det nordiska forskningsprojektet Centralmakt och lokalsamhälle–belutsprocess på 1700–talet. Publikation 3. Universitetsforlaget: Oslo 1984, 179–216.

Ericsson, Birgitta: Manufakturprivilegier i Sverige-Finland. Teoksessa Industri og bjergværksdrift. Privilegering i Norden i det 18. århundrede Kirjoittanut Karl-Gustaf Anderson, Inger Dübeck, Birgitta Ericsson, Gísli Ágúst Gunnlaugsson, Per-Arne Karlsson, Markku Kuisma, Anne-Hilde Nagel, Oscar Nikula ja Gustav Grunde Sætra. Det nordiska forskningsprojektet Centralmakt och lokalsamhälle–belutsprocess på 1700–talet. Publikation 5. Universitetsforlaget: Oslo 1985a, 117–122.

Ericsson, Birgitta: Privilegiegivning till bergverk, järnbruk och exportsågar i komparativt perspektiv. Teoksessa Industri og bjergværksdrift. Privilegering i Norden i det 18. århundrede Kirjoittanut Karl-Gustaf Anderson, Inger Dübeck, Birgitta Ericsson, Gísli Ágúst Gunnlaugsson, Per-Arne Karlsson, Markku Kuisma, Anne-Hilde Nagel, Oscar Nikula ja Gustav Grunde Sætra. Det nordiska forskningsprojektet Centralmakt och lokalsamhälle–belutsprocess på 1700–talet. Publikation 5. Universitetsforlaget: Oslo 1985b, 331–344.

Ericsson, Birgitta med bistånd af Andersson, Karl-Gustaf og Karlsson, Per-Arne: Privilegiegivningen till järnbruk och järnmanufaktur i Sverige under frihetstiden. Teoksessa Industri og bjergværksdrift. Privilegering i Norden i det 18. århundrede Kirjoittanut Karl-Gustaf Anderson, Inger Dübeck, Birgitta Ericsson, Gísli Ágúst Gunnlaugsson, Per-Arne Karlsson, Markku Kuisma, Anne-Hilde Nagel, Oscar Nikula ja Gustav Grunde Sætra. Det nordiska forskningsprojektet Centralmakt och lokalsamhälle–belutsprocess på 1700–talet. Publikation 5. Universitetsforlaget: Oslo 1985, 245–320.

Frängsmyr, Tore: Den gudomliga ekonomin. Religion och hushållning i 1700-talets Sverige. *Lychnos* 1971–1972, 217–243.

Heckscher, Eli F.: *Svenskt arbete och liv. Från medeltiden till nutid*. 10. painos. Bonniers: Stockholm 1985.

Heikkinen, Antero: *Hyöty, valistus ja koulu. Suomen aate- ja oppihistoria 1700-luvulla*. Ylippilastuki ry: Helsinki 1972.

Hornborg, Eirik: *Helsingfors stads historia II. Perioden 1721–1809*. Centraltryckeriet: Helsingfors, 1950.

Huhtamies, Mikko: Kelluvat armeijat. Saaristolaivojen käyttöönotto Suomenlahdella. *Historiallinen aikakauskirja* 2011:2, s. 188–202.

Huhtamies, Mikko: Nordenbergien manufaktuuriutopia Sipoossa hyödyn ajan toiveajattelun ilmentäjänä. *Historiallinen aikakauskirja* 2014:3, s. 255–269.

Hylander, Carl: *Alingsås från Hedenhös till Lea-Karl. Glimtar ur Alingsåstraktens drygt tiotusenåriga historia*. William Michelsens Förlag: Alingsås 1990.

Häll, Jan: *I Swedenborgs labyrint. Studier i de gistavianska swedenborgarnas liv och tänkande*. Atlantis: Stockholm 1995.

Jutikkala, Eino: *Uudenajan taloushistoria*. Toinen, muuttamaton painos. WSOY: Helsinki 1965.

Kuisma, Markku: Kampen om skogar, bönder och frakter. Den exportorienterade sågindustrins genombrott och det handlande

borgerskapet i södra Finland i början av 1700-talet. Historisk tidsskrift för Finland 1980:3, s. 225–244.

Kuisma, Markku: *Kauppasahojen perustaminen Suomessa 1700-luvulla (1721–1772). Tutkimus päätöksentekoprosessista.* Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. H. 129. Finska Vetenskaps-Societeten: Helsinki, 1983.

Kuisma Markku: Privilegering av exportsågar i Finland vid mitten av 1700-talet. Teoksessa *Industri og bjergværksdrift. Privilegering i Norden i det 18. århundrede* Kirjoittanut Karl-Gustaf Anderson, Inger Dübeck, Birgitta Ericsson, Gísli Ágúst Gunnlaugsson, Per-Arne Karlsson, Markku Kuisma, Anne-Hilde Nagel, Oscar Nikula ja Gustav Grunde Sætra. Det nordiska forskningsprojektet Centralmakt och lokalsamhälle–belutsprocess på 1700-talet. Publikation 5. Universitetsforlaget: Oslo 1985, 139–174.

Kuisma, Markku: *Helsingin Pitäjän historia III. Isostavihasta maalaiskunnan syntyyn 1713–1865.* Vantaan kaupunki: Vantaa 1991.

Kuisma, Markku: *Metsäteollisuuden maa. Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920.* 2., korjattu painos. SKS: Helsinki 2006

Lindqvist, Svante: Trä, vatten och muskelkraft. 1720–1815. Teoksessa *Svensk teknikhistoria* Toim. Jan Hult, Svante Lindqvist, Wilhelm Odelberg & Sven Rydberg. Gidlunds bokförlag: Hedemora 1989.

Magnusson, Lars: Den ekonomiska diskussionen under frihetstiden- ett framlängesperspektiv. Teoksessa *Riksdag, kaffehus och predikstol. Frihetstidens politiska kultur 1766–1772* Toim. Marie-Christine Skuncke ja Henrika Tandefelt. Skrifter

utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 649. Svenska litteratursällskapet i Finland och Atlantis: Stockholm 2003.

Niemelä, Jari: *Vain hyödynkö tähden? Valistuksen ajan hyötyajattelun, luonnontieteen ja talouspolitiikan suhde Pehr Adrian Gaddin elämäntyön kautta tarkasteltuna*. Historiallisia tutkimuksia 199. SHS: Helsinki, 1998.

Nyberg, Paul: Bröderna Nordenbergs planer på en storindustri i Finland. Historiska och litteraturhistoriska studier 12-13 (1936), s. 193–210.

Oksanen, Eeva-Liisa: Mäntsälän historia Ruotsin vallan aikana (eli vuoteen 1809). Teoksessa Mäntsälän historia I Toim. Martti Blåfield. Mäntsälän kunta: Mäntsälä 1991, s. 99–491.

Ranta, Raimo ja Åström, Sven-Erik: Tapulipolitiikka ja Suomi. Teoksessa Suomen taloushistoria I Toim. Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen ja Sven-Erik Åström. Tammi: Helsinki 1980, s. 255–265.

Åkerblom, Bror: Näringsfång. Teoksessa Nyberg, Paul ja Åkerblom, Bror: Sibbo sockens historia II. 1700–1868. Frenckellska tryckeri aktiebolaget: Helsingfors 1950, 262–337.

Åström, Sven-Erik: Technology and timber exports from the Gulf of Finland, 1661–1740. *Scandinavian Economic History Review* 1975:1, s.1–14.

Åström, Sven-Erik: Holländarna och trävaruexporten från Finska vikens hamnar kring 1700. Historiska och litteraturhistoriska studier 51. Svenska litteratursällskapet i Finland: Helsingfors 1976, 55–80.